

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend.

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KENMERKEN VAN DE CHRISTELIJKE VERWACHTING II

We eindigden ons eerste artikel met de vraag, af de grote terughoudendheid in het spreken over 'de laatste dingen' bij Calvijn en ook bij de reformatorische belijdenisgeschriften niet terecht een gevoel van teleurstelling bij ons moet opwekken.

Nogmaals Calvijns soberheid

We zeiden: 'wellicht *ten dele* wel'. Laten we bij Calvijn mogen blijven. Dan kunnen we het 'wellicht' wel laten vallen! Er zijn ongetwijfeld bepaalde aspecten aan zijn grote terughoudendheid, die niet kunnen ontkomen aan gerechtvaardigde kritiek. Calvijn spreekt soms heel sterk in het kader van een *tegenstelling* tussen aarde en hemel: 'indien de hemel ons vaderland is, wat is dan de aarde anders dan een oord der ballingschap'. Daarmee loopt dan parallel de *tegenstelling* tussen het lichaam en de ziel, waarbij het lichaam zelfs 'kerker' van de ziel kan worden genoemd: 'Indien het verhuizen uit de wereld (zo gaat Calvijn verder ná het citaat van zoeven) is de ingang tot het leven, wat is de wereld dan anders dan het graf? En wat is in de wereld blijven anders dan verzonken liggen in de dood? Indien bevrijd te worden van het lichaam be-

tekt gebracht worden in volkomen vrijheid, wat is het lichaam dan anders dan een kerker?' Zo'n spreekwijze kan remakkelijk leiden tot een toekomst-visie, die in de Schriftuurlijke leer van de toekomst des Heren niets heeft te maken: de bevrijding van de ziel uit haar aardse gevangenis wordt dan het wenkende toekomstbeeld! En dat is meer georiënteerd aan het dualisme van de Griekse wijsgeer Plato dan aan het evangelie, dat Christus komt (advent!) om alle beloften van God te vervullen!

Nu staan hier bij Calvijn andere dingen tegenover. Hij leert hij voorbeeld zeer nadrukkelijk de opstanding van het vlees en hij verzet zich heftig tegen de dwaling van de Manicheënen 'dat het vlees van nature onrein zou zijn, omdat het door de duivel geschapen is'. God belooft aan de lichamen, waarmee wij bekleed zijn en die Paulus in 1 Cor. 15 'met de vinger aanwijst' ('dit verderfelijke moet onverderfelijkheid aandoen', enz.) onverderfelijkheid. Zo loochent de apostel 'duidelijk genoeg, dat er nieuwe lichamen gemaakt worden'. Calvijn sluit zich hier bij Tertullianus aan: Paulus kon 'niet uitdrukkelijker spreken, of hij moest met zijn handen zijn huid vasthouden'.⁴ Zo zou meer te noemen zijn. Maar er is hier bij hem toch zeker een spiritualiserend element of misschien kunnen we beter spreken van een door het spiritualisme en het dualisme beïnvloede spreekwijze. Die past wél in het ka-

HOOFDARTIKEL

**Kenmerken van christelijke
verwachting II**

J. Kamphuis

UIT DE SCHRIFT

Het gebaar
R. ter Beek

KERKELIJK LEVEN

Van binnen naar buiten
C.J. de Ruijter

KUNST

Bijbelse verhalen op huisraad
J.M. de Jong

UIT DE HISTORIE

**Christelijk sociaal denken
1891-1991 II (slot)**
Hans van der Tholen

MISSIONOGIE

**Evangelischen over zending en
evangelisatie I**
P. van Gorp

BOEKBESPREKING

**Marnix van Sint Aldegonde
en de RPF**

der van een *tegenstellend* denken tussen lichaam en ziel, tussen 'hoven' en 'beneden', aarde en hemel, maar niet in het kader van de voleinding van Gods heil bij de voleinding der eeuwen. De Schrift spreekt niet in dat dualistisch en wijsgerig raam, maar ziet Gods raad vervuld worden in de gang der eeuwen en in de vervulling van de geschiedenis naar zijn couverein welbehagen. In Plato's school kiinnen we wél een christelijk gekleurd verticalisme leren, maar zullen we nooit de rechte eschatologie ons eigen maken! Beïnvloeding door zijn dualistische wijsbegeerte heeft zeker nadelig gewerkt op de ontwikkeling van de leer van de laatste dingen, ook bij Calvijn. We kunnen het eveneens jammer vinden dat Calvijn, die op vrijwel alle bijbelboeken, zeker van het Nieuwe Testament, een kommentaar schreef, dat niet heeft gedaan op de Openbaring.¹ Hoeveel konkreter wáí dan wellicht rijn eschatologie geworden en hoeveel meer onderwerpen zouden dan ter sprake zijn gekomen!⁶ De soberheid nadert soms de karigheid in behandeling. Dáár ligt een onderscheid met de ingetogenheid die Calvijn nok elders, bij voorbeeld bij de behandeling van de leer nver de Drieëenheid en over de uitverkiezing in acht neemt. De spankracht van de geloofsaandacht is minder sterk dan we zouden wensen. Er is hij hem wel aandacht voor het herstel van heel Gods wereld in de toekomende bedéling: 'ik verwacht met Paulus (Rom. 8 : 22) een herstel van de gebreken, die hun begin genninen hebben uit de zonde, naar welk herstel het ganse schepsel zucht en als in barenensnood is'', maar zijn hoofd-aandacht gaat toch uit naar het *persoonlijk* delen in eeuwige gelukzaligheid dan wel in eeuwige ranipzaligheid.

Maar als we het een en ander noemen, dan zijn het toch niet meer dan kritische kanttekeningen. Calvijn is ook voor wat betreft de *soberheid*, die hij bij het spreken over 'de laatste dingen' in acht genomen wil zien, een *leraar* en voorganger. Laat hij hier de accenten soms te zwaar

hebben aangezet, nochtans is het goed voor ons ons indringend bezig te houden met dit door hem naar voren geschoven *kenmerk van de christelijke verwachting*.

Vóór het jaar 2000

Voor ons is dat nuttig, zoals we leven in het kerkelijk en religieus klimaat van het einde van de twintigste eeuw en van het tweede millennium (duizendtal) van de christelijke jaartelling.

We staan daar nu in het kort opzettelijk bij stil.

Het einde van onze eeuw kondigt zich al aan. We leven reeds in de jaren negentig. Nog maar een korte tijd en we staan bij de overgang naar de 21e eeuw en naar het derde millennium, indien tenminste daarvóór de Christus al niet op de wolken van de hemel is teruggekomen.

Duizend jaar geleden, aan het einde van de 10e eeuw, was de kerk in een situatie die met de onze, voor wat de overgang in tijd betreft, vergelijkbaar is. We kiinnen – en het is waarschijnlijk tegen *onze* verwachting in? – uit de kerkgeschiedenis van de Middeleeuwen leren, dat de overgang van het *eerste* naar het *tweede* millennium zich heeft voltrokken zonder dat de kerk van die tijd werd verontrust door nutteloze speculaties over de eind-tijd. Daarin werkte in de Middeleeuwen nog steeds de machtige invloed van Augustinus door (354-430). De 'duizend jaren' van Openbaring 20 legde hij nadrukkelijk niet uit op de wijze van het chaliasme (een duirend jarige periode van een regering van Christus op aarde na een *eerste* komst). Hij legde deze woorden uit als aangevende de gehele tijd van de christelijke kerk.⁸ Dat heeft een dam tegen allerlei ongezonde speculaties opgeworpen. Hoe belangrijk is die nuchtere exegese niet voor de kerkgeschiedenis geweest! Dat zal pas veranderen lang ná het jaar duizend, in de 13e eeuw, wanneer de abt Joachim de Fiore velen brengt in de ban van zijn toekomst-speculaties, waardoor er revolutionaire sentimenten loskomen.⁹

Maar het is nu aan het einde van de 20e eeuw en van het *tweede* millennium van de christelijke jaartelling wel anders gesteld!

Toen de kracht van de reformatie week en ook in 'behoudende' protestantse kringen niet meer geleefd werd uit het evangelie van de rechtvaardiging door het geloof al-léén, toen drongen de secten op, inzonderheid in de Engels-sprekende wereld. In die sectarische kring ligt de voedingsbodem voor allerlei, vaak chiliastische speculaties. Dikwijls in verbinding met een methodistische en 'evangelische' mentaliteit is dit gereduceerde en gecorrumpeerde evangelie ook West-Europa en Nederland binnengekomen. Toekomst-speculaties vragen voortdurend alle aandacht. Ze eisen dringend ook de *geloofs*-aandacht op. Ze maken, als Gnd het niet verhoedt, de gelovigen het spoor van het geloof bijster. Dat zal zonder twijfel bij het naderen van het jaar 2000 verhevigd worden. De eerste signalen zijn al opgevangen!¹⁰ Deze drift naar speculatieve eschatologie wordt nok gevoed door de door niemand verwachte staatkundige verschuivingen, die grote onzekerheid bewerkstelligen. In die onzekerheid zoekt de

KERNREDACTIE

DR. W.G. DE VRIES (indred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. IT VELDÉ.

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS. R. IER BEEK, DRS. H. LUITEN, DRS. C.I. DE RIJTER, PROF. DR. C. TRIMP, DRS. H. VOLDMAN, PROF. DR. K. VELING.

MEDEWERKERS

DRS. J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, A. JOH. KISJES, DRS. J. MESSELINK, DRS. J. SMELIK.

Alle stukken bestemd vnnr de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Comte R.V., Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Gocs Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01 100) 15391.

ABONNEMENT

f 84,75 per jaar, f 45,25 per halfjaar studenten f 69,25 pe-jaar (binnenland)
Buitenland f 143,50 per jaar (zeepost)
Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn

Losse nummers J. 1,85 (excl. porto).

ADVERTENTIES

Pt-5 f 0,45 per mm. Contractlanef op aanvraag

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

mens een houvast. Dat wordt maar al te graag aangereikt doos een sectarische mentaliteit die eigen stellingen aanprijst als zouden het de geloofs-zekerheden voor de gemeente kunnen en moeten zijn.

In dit verband moet ook aandacht worden gevraagd voor het feit dat de verwachting van velen zich concentreert op de staat Israël, beschouwd als een 'godswonder' en gepredikt als vóórteken van de bekering van het Joodse volk (waaraan het Evangelie van de Enige Naam zelfs niet meer openlijk verkondigd mag worden volgens de kerkordelijke wijsheid van de Nederlandse Hervormde en van de (syn.) Gereformeerde Kerken!) – en dat alles in het kader van een chiliastische toekomst-verwachting.

Wanneer we nu in de theologie de opbouw van Gods gemeente in het geloof voor ogen hebben, dan gaan we bij alle gegronde kritiek, toch ook oog krijgen voor de grote waarde van de soberheid die Calvijn als eis heeft gesteld voor een rechte eschatologie. En dat inzonderheid omdat deze soberheid vóór alles bestaat in een sterke concentratie van de toekomstverwachting op de Christus. Zo is reeds heel de inzet van zijn eschatologie: het geloof is op de Christus gericht en de hoop – tweelingzuster van het geloof! – niet minder: de gelovigen moeten leren 'wanneer te Christus, de auteur der volmaakte zaligheid, aangenomen hebben, hoger op ie stijgen'. Maar dat is niet bóven de Christus uit en voorbij Hem in een speculatie die een eigen leven kan leiden buiten het geloof in Christus om. Nee, want Calvijn vervolgt: zij, die gelovigen, 'mogen weten, dat Hij, nl. Christus, mei hemelse onsterfelijkheid en heerlijkheid bekleed is, opdat het gehele lichaam aan Iet Hoofd gelijkvormig gemaakt worde. (–) Laat dan, telkens wanneer er sprake is van de opstanding, het beeld van Christus ons voor den geest komen, die in de natuur, die Hij van ons aangenomen had, zo de loop van het sterfelijk leven volbracht heeft, dat Hij nu na de onsterfelijkheid verkregen te hebben, ons tot een pand is van de toekomende opstanding'.¹¹ En deze Christus is de 'Christus der Schriften'. Daarom is de soberheid, die Calvijn als kenmerk stelt van de christelijke verwachting gekwalificeerd in de eerste plaats door de radicale oriëntatie aan de Christus van het Evangelie, die 'het ambt van de levendmaking aan ons zal bedienen'" en in de tweede plaats – maar we zeggen in de grond van de zaak tweemaal hetzelfde! – door de onderworpenheid aan de Schrift. Ook in de eschatologie is Calvijn voluit openbarings-theoloog en nader Schrift-theoloog. In een scherpe bestrijding van het chilasme inkrkt hij nuchter op: 'Verder moet het geloof aan alle dingen, die zich aan onze blik onttrekken, en het begrip van ons verstand ver te boven gaan of gezocht worden uit de vaste uitspraken van God of geheel verworpen worden.'"

De radicale oriëntatie aan de Christus en de strikte onderworpenheid aan de Schrift behoedt voor ijdele speculatie. De plaats waar Calvijn in zijn *Instituut* de leer van de laatste dingen behandelt is een welsprekend getuigenis van die heilzame gerichtheid op de Christus. Het is aan het einde van het derde boek, waar hij behandelt 'de wij-

ze waarop de genade van Christus verkregen wordt'. 'Gr-nade van Christus' en het verkrijgen daarvan, dat is de Ene, grote zaak nú en voor de toekomst. Het *sola scriptura* beheerst deze 'leer van de laatste dingen'. En hei 'solus Christus' evenzeer: 'alleen de Schrift' en 'alleen de Christus': één Naam, geopenbaard in de Schriften, tot behoud onder de hemel gegeven voor nú en voor de toekomst. Anders is toekomstverwachting speculatie en niet meer dan dat.

Over deze de christelijke verwachting kenmerkende soberheid willen we in een volgend artikel nog een afsluitende opmerking maken.

J. Kamphuis

¹ Inst. III, 9.4 e.a.p.

² T.a.p., vgl. 'de kerker des vleses', Inst. III, 25.1 en verder W. de Greef, *Calvijn en het Oude Testament*, Amsterdam 1984. 131.

³ Inst. III, 25.7 e.v.

⁴ Inst. t.a.p.

⁵ We moeten hier niet onbillijk zijn. Luther stond kritisch tegenover de Openbaring, omdat z.i. hier evenals in Hebrceën, Jacobus, 2 Petrus en Judas Christus niet in zijn volheid werd gepredikt (W.J. Kooiman, *Luther en de Bijbel*, Baarn z.j., 189 en H. Quistorp, *Calvin's Doctrine of the last things*, 13). Maar Calvijn erkende de Openbaring zonder meer als canoniek geschrift en citeert en argumenteert er ook uit. Dat de man, die zo veel arbeidde en schreef, geen bijbelcommentaar op Iet laatste bijbelboek publiceerde, is hem moeilijk euvel te duiden! Maar een andere kwestie is, dat de inhoud van het boek Openbaring toch ook zijn denken weinig heeft beïnvloed.

⁶ Ik werd hierop door een student nadrukkelijk gewezen in een discussie ná de colleges in Pusan, Korea. Met dankbaarheid noteer ik deze bijdrage!

⁷ Inst. III, 25.11, vgl. ook Calvijns commentaar op de door hem genoemde tekst Rom. 8,22.

⁸ Augustinus, *De Civitate Dei*, XX-XXII, vooral XX. 7. vgl. Gerhard May in *Theol. Realenzyklopädie* 10, 303. Hei gaat ons nu niet om exegetische details, maar om de anti-chiliastische positie-keuze. Zie voor een evenwichtige beschouwing van Openb. 20 eii de 'duizend jaren' K. Dijk, *Het einde der eeuwen*, Kampen 1952, 43 e.v. inet als conclusie op 79: 'De duizend jaren, waarvan hier gesproken wordt, zijn (–) te beschouwen als de bedeling van Christus' koningsheerschappij ter rechterhand in de troon des Vaders'. Over de heidensr: (Perzische) en jудаistische oorsprong van het chilasme is nog altijd onovertroffen de beschouwing van H. Bavinck in hei vierde deel van zijn *Geref. Dogmatiek*, par. 564.

⁹ Vgl. mijn *Signalen uit de kerkgeschiedenis*, Groningen 1975, 30 e.v.

¹⁰ Voor Nederland is ie wijzen op de gnostische speculaties van de Nederlandse hervormde theoloog dr. F. de Graaf, o.m. in zijn *Anno Domini 1000 – Anno Domini 2000*, Kampen 1475, die herhaaldelijk via zijn leerlingen voor grote onrust zorgt, zoals de crisis in het jaar 1990/1991 aan de Evangelische Hogeschool te Amersfoort bewees. In ander verband is te wijzen op herleving van de modalistische geschiedenis-speculatie van Joachim de Fiore bij Jürgen Moltmann, *Tie diens teruggrijpen op de middeleeuwse denker in Trinität und Reich Gottes* uit 1980.

¹¹ Inst. III, 25.3.

¹² T.a.p.

¹³ Inst. II, 25.5. Vgl. ook Inst. III, 25.6: 'Het is dwaas en lichtviladip naar onbekende zaken verder te onderzoeken dan God rins toestaat te weten'. Opvallend is het hoe Calvijn ook in de bestrijding van het chilasme argumenteert vanuit de hand van de gelovigen aan Christus. Tegenover de idee van een tot duizend jaar beperkte heerschappij van Christus op aarde, merkt hij in het vervolg van het hier gegeven citaat up: 'Zij die duizend jaren toekennen aan de kinderen Gods om de erfenis van het koinende leven te genieten, bemerken niet niet hoe grote sneed zij Christus en zijn Rijk brandmerken. Want indien zij niet met onsterfelijkheid zullen bekleed worden, dan is dus ook Christus zelf, rot wiens heerlijkheid zij zullen veranderd worden, niet tot onsterfelijke heerlijkheid opgenoinen; indien hun gelukzaligheid eei eind hebben zal, dan is dus hei Koninkrijk van Christus, op welks vastheid zij steunt, tijdelijk'.

HET GEBAAAR

En een melaatse kwam tot Hem, die ... smekende tot Hem zeide: Indien Gij wilt, kunt Gij mij reinigen. En met barmhartigheid bewogen, strekte Hij zijn hand uit, raakte Hem aan en zeide tot hem: Ik wil het, word rein!

Marcus 1 : 40-45

Israël was een heilig volk. Een melaatse in Israël was onrein. Hij moest buiten de muren wonen. Gods wet verklaarde hem levend dood. Heman heeft Psalm 88 mischien wel voor hem geschreven: Ik word gerekend onder wie in de groeve neerdalen. Er was principieel nauwelijks verschil tussen een dode en een melaatse. Melaatsen woonden ook vaak op de kerkhoven. Zo'n doodverklarde kwam naar Jezus toe. Hij richt zich tot Hem met een smeekbede, in alle eerbied en vol geloof: Als u wilt, kunt u mij reinigen. De vraag is voor hem niet, of Jezus het kan, de vraag is of Jezus het wil. De man uit het graf klampt de man uit de hemel aan.

Jezus steekt zijn hand uit, raakt hem aan en zegt: Ik wil het, word rein. Onvoorstelbaar. De leerlingen zullen ervan hebben gegriezeld. Dat doe je niet, een melaatse aanraken. Hoe dichtert Jezus bij de melaatse komt hoe leger het om Hem heen wordt. Jezus breekt door de afschuw heen. Met ontferming bewogen raakt zijn hand het onreine vel.

In die aanraking zit heel de kracht van het evangelie. God wil het vuil, de zonde, de dood niet. Dat weten we zeker sinds Hij door het paradijs riep: Adam, waar ben je? Deze God is door zijn Zoon nu heel dichtbij gekomen. De reine hand van Jezus raakt de bedorven huid van de melaatse. De vingerafdruk van Gods barmhartigheid raakt de macht van het bederf. Wie zal wijken? Hoe zal was zich verweren tegen gloeiende kolen? Volgens vers 43 zegt Jezus de ex-melaatse nogal dringend niets van het gebeurde te vertellen en naar de priesters te gaan voor een officieel attest van reinheid. Het einde van zijn heimwee was nu in zicht. Straks kon hij uit ervaring zingen: 'hoe lieflijk zijn u woningen, o HERE der heerscharen!' De barmhartige hand van de verlosser wijst de weg terug naar de dienst van God.

De melaatse verspreidt onderweg een opgetogen attest over Jezus. Hij kon niet meer openlijk een stad binnengaan. Was zijn reinheid in geding? Hoe rein is iemand die een melaatse aanraakt? Hoe het zij - door dit voorval neemt Jezus' vereenzaming toe. Hij moet zich buiten de bebouwde kom ophouden. En daar zoeken alleen mensen die niets meer te verliezen hebben, Hem op.

Marcus laat in deze gebeurtenis de weg doorschemeren waarlangs Gods liefde de zondaar vindt. De melaatse werd door Jezus' barmhartige hand weer teruggebracht in de gemeenschap met God en zijn volk. Dezelfde barmhartigheid brengt Jezus in het isolement. Het is nog maar een begin. Hij zal van God verlaten zijn, door iedereen gemeden. Dat is de prijs voor de reiniging die de door Mozes voorgeschreven offers ver overtreft.

Om de onreine wereld terug te brengen bij God, om zondaars terug te geven aan de Vader in de hemel heeft Jezus zich begeven in het gezelschap van de doden. Ons vuil heeft Jezus tot een verschoppeling gemaakt, een versmaalde, een gevloekte, een door God verstotene. Jezus ging de weg waarop Hij psalm 88 leerde zingen tot op de bodem. Jezus draaide zich niet om toen Hij onze dood in de ogen keek. Hij trok zijn hand niet terug. Zijn barmhartige hand dringt ons tot het dienen van de Here. Dat betekent eer voor God in de hoge en uit de diepte en barmhartig uitgestoken handen, gevuld met het evangelie van Jezus Christus.

R. ter Beek

Extra nummers van De Reformatie...

...kunt u bestellen door overmaking van de kosten op postrekening 40 60 40 t.n.v. De Reformatie-Goes, onder vermelding van jaargang en nummer.

Dit zijn de kosten (incl. porto):

- 1 ex.: f 3,15
- 2 ex.: f 5,60
- 3 ex.: f 8,25
- 4 ex.: f 10,10
- 5 ex.: f 11,95

Na ontvangst van het bedrag wordt uw bestelling per omgaande uitgevoerd.

VAN BINNEN NAAR BUITEN

Hoe staan we als vrijgemaakten in deze wereld? Moeten we zo geïsoleerd blijven staan als tot nu toe? Of moeten we dat juist radicaal doorbreken? Rond dat onderwerp is de laatste tijd een discussie op gang gekomen. Een paar keer heb ik wat vragen rond dat thema hier aan de orde gesteld. Isolement is nodig, concludeerde ik, maar dan wel met het gezicht naar de samenleving. Nog één keer wil ik daarover wat opmerken en dan vooral over de plaats van de organisaties daarbij.

Het staat vast, dat we naar buiten moeten openstaan. De vraag is nu, of we daarvoor al die organisaties maar moeten afbreken. Er gaan stemmen op die dat bepleiten. Persoonlijk denk ik, dat ze de kerken juist heel goed zouden kunnen dienen om het gezicht naar de samenleving te wenden.

Kerk en erf

Overigens is altijd erkend dat we als kerken een taak in de wereld hebben. GPV en GMV zijn opgericht, juist omdat we politieke, sociale en maatschappelijke taken zagen liggen. Maar het opvallende was, dat we dat soort vragen meestal dan ook maar helemaal doorschoven naar die organisaties. Dat de plaatselijke kerk zelf in de wereld staat kreeg daardoor wel eens wat te weinig aandacht. Die taak naar buiten toe werd voor een deel als het ware plaatsvervangend waargenomen door de deskundigen in de organisaties. 'Onze' mensen in de kamer, in de raden enz. Zij treden naar buiten. Maar wij, de achterban? Wij bewegen ons op een erf om de kerk heen. We bewegen ons, juist in die organisaties, vaak veel meer 'onder ons'. Wij blijven daardoor te veel binnen. Dat kan gemakkelijk een stukje introvertie met zich mee brengen.

Maar hoe verander je dat? Moet je dan maar het erf afbreken, zodat je de vrijgemaakte veiligheid niet meer automatisch opzoeken kunt? Het wordt hier en daar wel bepleit. Vorige week vroeg ik daar al aandacht voor. Ik zie een andere weg.

Een andere weg

Een andere weg heb ik zo'n half jaar geleden hier al eens beschreven. Ik heb toen in een artikel over de kerk in de wereld geschreven over functieverlies van de kerk. Ik zie nl. in het functioneren van de gereformeerde organisaties een verschuiving optreden. Allerlei werk, dat in en door de gemeente zou moeten en kunnen gebeuren, is doorschoven naar de organisaties. Zij vormen als het ware een verlengstuk van de gemeenschap der heiligen. Maar daarmee is wel veel activiteit verlegd van de plaatselijke gemeente naar de (meer landelijk opererende) organisaties.

Dat is functieverlies van de kerk. Want haar taak om plaatselijk in de wereld aanwezig te zijn wordt zo als het ware weggedrongen. Sociale en maatschappelijke bezinning wordt geconcentreerd in een landelijke organisatie. Maar plaatselijk als gemeente naar buiten toe barmhartigheid bewijzen komt daardoor te weinig van de grond. Door de organisatie naar binnen toe, komt er te weinig van de taak naar buiten toe.

Indertijd heb ik er voor gepleit het zwaartepunt weer terug te rchuiven naar de plaatselijke gemeente. De taak van de kerk kan niet door een organisatie worden waargenomen. Die ligt gewoon in de plaatselijke gemeente. Daar moeten we dus weer bezig. Daar moeten we gewoon weer meer naar buiten treden in woord en daad. Maar daarbij kunnen de gereformeerde organisaties waardevolle diensten bewijzen. Zij kennen de problematiek van de wereld om ons heen. Hebben allerlei knelpunten in kaart gebracht. Ze hebben aan brede bezinning gedaan, hebben kennis in huis. Haal de mensen van b.v. het GMV in de gemeente, zodat je concreet kunt spreken over je taak naar buiten toe, zoals dat in een plaatselijke situatie aan de orde is. De organisaties worden dan geen verlengstuk van de kerk. Ze worden dienstbaar aan de kerk.

Kort samengevat: De organisaties moeten niet zozeer functioneren als een soort voortgezette interlokale gemeenschap der heiligen. We moeten de organisaties mobiliseren ten dienste van de gemeenschap der heiligen in de plaatselijke gemeente. Zo kun je als kerk de weg van binnen naar buiten afleggen.

Ik besef heel goed, dat dat simpeler gezegd is dan gedaan. En ik weet ook wel, dat je niet zo maar alle organisaties over één karn kunt scheren. Het gaat me ook niet om een totaaloplossing. De manier waarop het gereformeerd onderwijs functioneert is in dit opzicht ook erg belangrijk. Persoonlijk vind ik het jammer, dat het idee van 'begeleide confrontatie' indertijd zo sterk aangevallen is. Er wordt nu wel mee gewerkt in het onderwijs. Maar het is mijn indruk, dat dat aspect nog directer zou kunnen functioneren. Er zit een heel belangrijk element in van toerusting naar buiten toe. Om niet alles iegelijk aan de orde te stellen beperk ik me in deze artikelen maar even tot organisaties als GPV en GMV. Maar ik zie het wel zitten, dat die kunnen helpen een stuk introvertie te doorbreken.

Een reactie

Van diverse kanten is gereageerd op dit voorstel. Met name van de kant van de organisaties afwijzend. Ik wil graag één reactie daaruit lichten, die van het GMY. Ik denk, dat juist daaraan een paar dingen wat duidelijker

kunnen worden.

Drs. P. Dijkstra (de voorzitter van het GMV) is uitvoerig op m'n artikel ingegaan.¹ Hoewel hij het gedeeltelijk met de analyse eens is, gaat hij toch niet mee met de oplossing. Zijn voornaamste bezwaar is, dat in mijn gedachten-gang de kerk zich op een terrein begeeft, dat het hare niet is. Hij schrijft: 'Het leveren van een feitelijke bijdrage aan de samenleving, maatschappelijk en politiek, in de buurt, sociaal-economisch, dus alles met uitzondering van de missionaire taak, behoort namelijk niet tot het terrein van de kerk (die werkt onder het gezag van de kerke-raad). Artikel 29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis geeft helder aan wat de taak is van de kerk.

- zuivere prediking van het evangelie
- zuivere bediening van de sacramenten
- oefenen van de kerkelijke tucht

Onder het eerste kenmerk is ook begrepen de missionaire taak van de kerk. (...) Maar daarmee houdt de taak van de kerk, werkend onder het gezag van de kerkeraad op. Zolang een gereformeerde organisatie zich niet op het terrein van een van deze drie bovengenoemde functies begeeft, kan niet worden gezegd dat gereformeerde organisaties als een functie van de kerk zijn gaan werken.'

Vervolgens laat Dijkstra zien, dat er onderscheid is tussen de kerk en de kerkleden. Hij wijst daarbij op de kenmerken, die art. 29 van de leden noemt. Hij schrijft vervolgens: 'Het is niet de kerk, maar het zijn de kerkleden die voor de taak staan een rol (of rollen) in de samenleving te vervullen, om zich als christenen te doen kennen. Dat doen zij zelf in hun eentje of met behulp van een organisatorisch verband.'

De kerk en haar leden

De clou van Dijkstra's tegenwerping zit dus in het onderscheid tussen de kerk en haar leden. De kerk, dat is bij hem vooral de prekende kerk. De kerk op zondag en de kerk die in het kerkeraadswerk zichtbaar wordt. Maar de leden (de kerk op maandag) ziet hij 'in hun eentje' functioneren, of eventueel met behulp van een organisatorisch verband (GMV b.v.).

Eerlijk gezegd vind ik dat wel een beetje een ontmoedigende tegenstelling. Want als je zondags in de kerk het evangelie hoort, dat je b.v. op de weg van barmhartigheidsbetoon plaatst, sta je dan 's maandags opeens 'in je eentje' op die weg? Heeft dat niets met de kerk te maken? Of mag ik zeggen, dat ik ook door de week fungeer als lid van Christus' lichaam? Als je door de week maatschappelijk bezig gaat, is dat toch niet opeens een zaak van particulier initiatief?

Ik denk dat deze scheiding onvruchtbaar is. En ze is ook niet af te lezen uit art. 29. Dat brengt het onderscheid juist niet aan. Want het zegt, dat je aan de kenmerken van de christenen kunt zien, *wie bij de kerk horen*. Dat betekent, dat christenen dus helemaal niet 'in hun eentje' functioneren, maar dat je juist aan hen de weg naar de kerk leert kennen. Zo komen wie buiten zijn in aanraking met de kerk. Ik denk, dat dat juist een helder licht werpt op de

plaats van de kerk in de samenleving. Zo ging dat bij de eerste christenen toch ook. Het viel in die eerste eeuwen op, dat er mensen waren, die met elkaar zorgden voor zieken, armen, weduwen en wezen, die zich het lot van gevangenen aantrokken en zorgden voor de begrafenis van eenzamen. Daar zag je de kerk nou heel praktisch bezig. In een tijd, waarin alleen een enkele filantroop zich bekommerde om de nood van de samenleving viel dat op. Aan de houding en het leven van de christenen zag je wie van de kerk was. En zo vond je van de kerk op maandag vanzelf de weg naar de kerk op zondag.

Daar is ook geen onderscheid tussen. De kerk die preekt, moeten we niet losmaken van de kerk als lichaam van Christus. Ik denk zelfs, dat je juist dan accentverschuiving in de hand werkt. Wat in de kerk gebeurt, dat wordt dan, zeg maar, het 'institutaire'. Het officiële gedeelte, waar kerkdienst en kerkeraad bij horen. De rest verschuift dan naar het erf. Daar zijn de leden bezig. Maar we beseffen toch wel, dat lang niet *alle* leden op dat erf bezig zijn. Het zijn vaak de meest actieve en gemotiveerde leden. Maar hun activiteit wordt dan niet door de gemeente als geheel gedragen. Zo kan het kerkelijk leven uitgehold worden. Het institutaire kan daardoor een formeel karakter krijgen. Het wezenlijke (het dagelijks leven) vindt dan nl. plaats op het erf. En het verband tussen die twee wordt dan, althans in de plaatselijke kerk, niet echt duidelijk.

Je kunt dat vaak een beetje aflezen aan de gang van zaken in een gemeente. Naarmate de gemeente minder door de week met elkaar bezig is (op gemeentevergaderingen, wijkvergaderingen enz.) zal de eredienst en het functioneren van de kerkeraad veel formeler worden. Dat komt omdat 'de kerk' een beetje losgemaakt is van haar leden. 'De kerk' wordt dan iets abstracts. De leden kunnen zich er moeilijk meer mee identificeren. Natuurlijk formuleer ik het nu een beetje scherp. Maar dit is wel wat er op het spel staat. Er moet zo weinig mogelijk onderscheid zijn tussen de kerk en haar leden. Dat is de enige manier om de kerk die zondags bijeenkomt ook maandags als gemeenschap der heiligen te zien functioneren. En dat kan alleen maar, als je dat plaatselijk inhoud geeft. GPV-kamerleden zijn niet het gezicht van de kerk naar buiten. De kerk heeft alleen maar een gezicht naar buiten als de leden zelf ter plaatse naar buiten treden en dat optreden gedragen wordt door de gemeente. Waar dat ontbreekt is de kerk al gauw introvert geworden. Haar isolement weet ze dan niet vruchtbaar te maken naar de samenleving toe.

Het valt op, dat Dijkstra nogal wat nadruk legt op de (beperkte) taak van de kerkeraad. Die houdt z.i. op bij de verantwoordelijkheid voor eredienst en opzicht. 'Maatschappelijke activiteiten zijn het domein van gereformeerde kerkleden. (...) Zij doen dat zelfstandig, laten zich ondersteunen door gereformeerde organisaties of laten zich door die organisaties vertegenwoordigen.' Toch denk ik, dat dat wat te formeel gedacht is. Er wordt op deze manier zo'n scherpe grens getrokken tussen wat de *gemeente* doet en wat de *gemeentelieden* doen. Maar dat haalt de gemeenschap der heiligen onnodig uit elkaar en

verplaatst het gewicht van de *gemeenschap der heiligen* deels naar de organisatie.

Het is mij er heus niet om te doen, ambtsdragers meer werk te bezorgen (ik denk, dat we vaak toch te veel van ze vragen). Maar ik ben er wel van overtuigd, dat we als gemeente door de week meer met elkaar bezig zouden moeten zijn en minder uitbesteden aan de organisaties. Dat betekent niet, dat de dominee per se altijd die gemeentevergaderingen moet (in)leiden. Maar de gemeente is wel altijd ambtelijk gestructureerde gemeente. Dat betekent, dilt de ambtsdragers zich wel meer verantwoordelijk moeten voelen om de gemeente plaatselijk tot dienstbetoon te stimuleren. Dan besteden we het niet uit aan de liefhebbers in de organisaties, maar dan ligt het zwaartepunt waar het hoort: In de *gemeenschap der heiligen*.

Overeenstemming

Overigens denk ik, dat er meer overeenstemming is tussen Dijkstra en mij, dan tot nu toe duidelijk werd. Want in hetzelfde artikel schrijft hij verder: 'Maar de vraag die overblijft is of de kerk er van uit mag gaan dat zij op het terrein van de maatschappelijke opstelling van de gelovigen geen enkele taak meer heeft. Omdat dit concrete werkgebied is "uitbesteed" aan (gereformeerde) organisaties. Als de kerk op dit terrein geen functie vervult blijft een fors stuk kerkwerk liggen. (...) Zou het zo zijn, dat de kerken in slaap zijn gesust. In de veronderstelling, dat de confrontatie met de wereld, de antithese in de praktijk van alledag wel zou verzorgd worden door gereformeerde organisaties?' Kijk, dat is nou precies wat ik bedoel. Het organisatie-netwerk om de kerk heen heeft op een bepaalde manier een gereformeerde binnenwereld geschapen. En voor je het weet wordt zo de kerk zelf introvert gemaakt. Dijkstra formuleert het treffend zo: Zijn we dan toch in slaap gesust in de veronderstelling dat we het allemaal zo mooi geregeld hebben?'

Ik denk, dat Dijkstra daarmee zelf de zere plek aanwijst. En onder zijn voorzitterschap is dat al eerder gebeurd: In het GMV-jaar-thema van 1991 wordt apart aandacht besteed aan het volgende kernpunt: 'Heeft bij gereformeerden het "voor elkaar"-motief niet een zodanige prominente en exclusieve plaats verkregen, dat de roeping tot barmhartigheidsbetoon, gericht op de sociale nood in de wereld te veel uit het oog is verloren? Herwaardering van dat barmhartigheidsmotief biedt bovendien ruimte voor activiteiten die appellerend voor de samenleving kunnen zijn.'²

Dat is toch **exact** het probleem dat ik probeer te signaleren: We zijn in bepaalde opzichten introvert geworden. En dat hangt in zekere mate samen met het functioneren van onze organisaties. In dat verband versombert trouwens de toon van Dijkstra's artikel ('het staat er niet rooskleurig voor'). Maar ik denk, dat juist een organisatie als het GMV genoeg in huis heeft om zo'n ontwikkeling om te keren. In hetzelfde nummer van *Ambt en Plicht* staat een pagina verder een aantal suggesties voor de GMV-afdelingen. Eén daarvan luidt: 'GMV-afdelingen

organiseren voor jongeren in de regio of lokaal in samenwerking niet diakenen een bijeenkomst over het onderwerp "barmhartigheidswerk". Dit onderdeel leent zich ook voor samenwerking op een gemeentevergadering of met mannen- en vrouwenverenigingen.' Ik zou zeggen: dat is toch exact hetzelfde idee als ik in m'n Reformatie-artikel lanceerde.

Sterker nog: In 1985 publiceerde het GMV in het kader van het jaar-thema een discussienota over de verzorgingsstaat onder de titel: *Is de zorg voor elkaar?* Ik citeer uit die nota (die mede door P. Dijkstra is voorbereid) het slot van pagina 17:

"De opdracht tot christelijke barmhartigheid is evenzeer extern gericht. (...)

De kerk van Christus zal moeten laten zien wat *gemeenschap en barmhartigheid* is en kan dan hier en daar een voortrekkersrol vervullen. De eerste christelijke kerk viel ook opeens op toen de christenen achterbleven om zieken te verzorgen in een stad waar de pest was uitgebroken. Daarvan ging een getuigenis uit.

Door goede aandacht te besteden aan zorg voor de naaste kan es vanuit de Kerk een heilzame werking uitgaan naar de samenleving. Als het gaat om de verre naasten, wordt er veel werk verzet, voor de naaste in de directe omgeving mag dit ook worden gevraagd. Te denken valt aan het meewerken in buurtcentra, opvang van "vreemdelingen", verslaafden e.d., waarbij het vooral gaat om georganiseerde activiteiten. Het belangrijkste blijft echter de persoonlijke opstelling: vrijgevigheid, aandacht voor hen die dat in onze omgeving nodig hebben: collega's, huren, bejaarden.

De maatschappij behoeft niet te verkillen als de overheid de voorzieningen vermindert. Tenminste als de maatschappij haar eigen taak verstaat en als men in de maatschappij de eigen verantwoordelijkheid voor onderlinge zorg en steun ziet en oppakt. Als er één groep is, waarvan verwacht mag worden, dat zij bereid is hulp te bieden aan de naaste – ook de ongelovige naaste – dan moet dat de kerk van Jezus Christus zijn. Hij gaf zijn leven voor ons behoud. Hij gaf zichzelf tot in de dood, ons tot heil. Dat is de "diaconale taak" bij uitstek.'

Ik vind dit een indrukwekkende visie op de plaats van de kerk in de wereld. En hier zie je ook duidelijk getekend, dat kerkleden niet op hun eentje bezig zijn. Heel mooi is hier onder woorden gebracht dat het de kerk *is*, waarvan een heilzame werking uitgaat. Zo kan het isolement van de kerk echt vruchtbaar werken, doordat ze met het gezicht naar de samenleving staat.

Van kerkgebonden naar kerkbetrokken

Ik ben ervan overtuigd, dat we de weg van binnen naar buiten weer moeten afleggen. Maar wat kunnen de organisaties daarbij prachtig gemobiliseerd worden. Ze kunnen juist bij het beraadslagen in de gemeente voorlichtend, stimulerend en toerustend bezig-zijn.

In het bovenstaande is natuurlijk niet heel het functioneren van de organisaties in beeld gekomen. Het ging me

nu om een bepaald aspect. Een organisatie als het GMV lieft b.v. ook een stuk belangenbehartiging in haar pakket. Maar dar zou je eventueel in een aparte sector kunnen onderbrengen. Het is denkbaar, dat je organisaties als deze wat flexibeler maakt, door een bepaalde geleiding aan te brengen in de verschillende activiteiten. Ik denk zelf, dat zo'n soort model ook heel goed zou werken b.v. bij het GPV. Je kunt dan het echte politieke werk en het hezinnings- en toerustingswerk veel meer uit elkaar trekken. Dat geeft ook veel meer politieke bewegingsvrijheid. Dat is belangrijk voor de partij, om in te spelen op politieke veranderingen (daarbij zou je kunnen denken aan een kiesdrempel e.d.). Het is ook belangrijk voor de politici. Die moeten niet te boek kunnen staan als mandataris van een kerkelijke partij.

Ik besef heel goed, dat hiermee heel wat overhoop gehaald wordt. Ik pretendeer daarbij niet allerlei kant en klare oplossingen te hebben. Graag lever ik een bijdrage aan een discussie die m.i. van levensbelang is voor kerk en organisatie. Het staat voor mij vast, dat we aan het werk moeten om een bepaalde gegroeide introvertie te doorbreken. Je kunt dat rigoureuus doen door alles open te breken. Mijns inziens staat er dan meer op het spel dan dat we van een aantal organisaties afscheid nemen. Het kon wel eens zijn, dat we dan binnen de kerk ook meer kwijt raken dan ons lief is. Het is nu eenmaal een gegeven dat kerk en organisatie bij ons langzamerhand vergroeid zijn. Mijns inziens is het daarom verstandig organisaties te mobiliseren bij het opnieuw nadenken over en nakomen van onze taak in deze wereld.

Misschien zou je het zo kunnen typeren, dat de gereformeerde-organisaties een proces moeten doormaken van *kerkgebondenheid* naar *kerkbetrokkenheid*. Kerkgebondenheid kan zo snel leiden tot verkerkelijking. Daar waar het een eigen leven is gaan leiden heeft het m.i. een bepaalde introvertie wel in de hand gewerkt (zie het artikel van vorige week). In een gesprekje over dit onderwerp reikte iemand me de term *kerkbetrokkenheid* aan. Je zou de organisaties moeten karakteriseren als kerkbetrokken. Hoe langer ik er over nadenk, hoe mooier ik die term vind. Je snijdt zo verkerkelijking de pas af. Maar tegelijk voorkom je, dat confessie en kerk te veel van elkaar worden losgemaakt. (Het probleem, dat ik de vorige week signaleerde.) Bovendien wordt zo het accent verlegd van het erf naar de kerk. Het introduceert ook het element van de dienstbaarheid. En dan ligt voor de kerk de weg open van binnen naar buiten.

C.J. de Ruijter

¹ P. Dijkstra, 'Functieverlies van de kerk!' in: *Ambt en Plicht, orgaan van het Gereformeerd Maatschappelijk Verbond*, jaargang 39, nr. 1 (sept. '91), p. 3-4.

² A. Lok, T.J. van Loo-Kruit en J. Westen, 1891-1991: *Een spiegel voor het sociaal gezicht van gereformeerden?* Uitgave van het Gereformeerd Maatschappelijk Verbond, januari 1991, p. 13 (vgl. de uitwerking op p. 11).

*** Hoe ouderwets is ons huwelijksformulier?

Er is reden genoeg om die vraag eens hardop te stellen. De laatste tijd worden er namelijk regelmatig vraagtekens gezet bij ons huwelijksformulier. Ik ben er de afgelopen jaren althans heel wat tegengekomen. En dan niet alleen mondeling, maar ook in de (kerkelijke) pers. De tendens is dan al gauw: Die visie op het huwelijk, daar kun je in deze tijd toch niet helemaal meer achter staan. Ik plaats een paar kanttekeningen bij die tendens.

Laat ik voorop stellen, dat het formulier in zijn huidige versie nog maar net 10 jaar oud is. Eind september 1981 is het vastgesteld. En in de jaren daarvoor hadden de kerken de gelegenheid bezwaren in te dienen tegen een eerdere versie. En daarvan is volop gebruik gemaakt. Ze zijn verwerkt in de nieuwe tekst. Sprekend detail: Dat de vrouw *onderdanig* moet zijn aan haar man staat letterlijk in Ef. 5 : 22. Maar het is uit het formulier weggelaten vanwege de gevoelswaarde, die dat woord heeft in het hedendaags Nederlands. 'Het handhaven van dit woord zou de propagandisten van de emancipatie alleen maar wind in de zeilen geven.' Dat was indertijd letterlijk de overweging op de synode. Echt ouderwets kun je het formulier dus niet noemen.

Daar staat natuurlijk wel tegenover, dat de ontwikkelingen op dit punt erg snel gaan. De maatschappelijke waardering van het huwelijk en de positie van man en vrouw zijn constant in beweging. Een vastgelegde visie op (de taken en verhoudingen binnen) het huwelijk kan daardoor in zeker opzicht vaak slechts een momentopname zijn. En ongetwijfeld bevat het huwelijksformulier ook een paar elementen, die gekleurd zijn door de opvattingen die golden in de tijd dat het formulier werd opgesteld. Maar kenmerkend is toch, dat het formulier voor zeker negentig procent bestaat uit onderwijs uit de bijbel.

Nu gaat het er om: Waar worden nu de vraagtekens gezet? Kan men niet meer uit de voeten met de taakverdeling, die het formulier hanteert? Er staat dat de man trouw zijn beroep moet uitoefenen en zijn gezin onderhouden. Van de vrouw wordt dat niet gevraagd. Er staat dat de vrouw voor haar gezin moet zorgen. Van de man wordt dat niet gevraagd. Op zijn minst zit daar een eenzijdigheid in. Elke voorganger zal bovendien intussen wel eens meegemaakt hebben, dat bij een bepaald bruidspaar de vrouw wel en de man juist (nog) geen beroep had. Die taakverdeling roept dus wel vragen op. En dat des te meer, als we letten op de regel die vanaf de jaren negentig wordt ingevoerd, dat alle vrouwen als regel geacht worden een eigen beroep te hebben. Persoonlijk denk ik overigens dat dit niet eens de meest ingrijpende vragen zijn. Al roepen ze natuurlijk wel om een duidelijk antwoord.

De praktijk wijst uit, dat er meer vraagtekens zijn. Er zijn ook genoeg mensen die het niet meer in deze tijd vinden passen, dat de man hoofd van de vrouw is. Of dat de vrouw onderdanig zou moeten zijn. Of dat het voortbrengen van kinderen ook een doelstelling van het huwelijk is. Enzovoort. Als we eerlijk zijn, moeten we erkennen, dat deze laatste vragen op een ander vlak liggen. Ze hebben regelrecht te maken met onze houding tegenover de bijbel.

*** Hoe gaan we om met vraagtekens?

Als er eenmaal vraagtekens zijn, is het belangrijk dat we er op letten hoe we er mee omgaan. Dat geldt allereerst voor bruidsparen. Er zijn er, die ronduit zeggen: Met zo'n formulier trouwen wij niet in de kerk. Hoe je daar verder ook over denkt, die houding getuigt van eerlijkheid. Men

wil geen dingen beloven, waar men niet achter staat. En **dat** laatste is juist wel het **geval**, als je met al je vraagtekens toch in de kerk trouwt. Met je jawoord geef je aan, dat je in je huwelijk overeenkomstig het evangelie wilt leven. Maar wil je dat eigenlijk wel, als je (een stukje van) het bijbels onderwijs over dat huwelijk beschouwt als uit de tijd? Het is duidelijk, dat je belofte zo gemakkelijk uitgehoud wordt. Of iets scherper gezegd: Het **ja** dat je zegt, is dan **geen** echt ja meer.

Er staat dus best het een en ander op het spel, als het om de genoemde vraagtekens gaat. Maar dat geldt natuurlijk niet alleen voor bruidsparen. Dat geldt ook voor ieder, die dergelijke vraagtekens plaatst. Of dat nu in een mondeling gesprek gebeurt of in een kerkbladartikel. Ik signaleer nl. het gevaar, dat we wel gemakkelijk allerlei vraagtekens plaatsen, maar te weinig werken aan een goed onderbouwd antwoord. Op die manier kun je (ongewild) heel gauw de schriftuurlijke kijk op het huwelijk ondergraven. Een vraagteken **kan** nl. een eigen leven gaan leiden. Als je van verschillende kanten hoort, dat het huwelijksformulier toch niet meer echt bij de tijd is, kun je gemakkelijk wennen aan de gedachte, dat we als gereformeerde kerken toch maar erg ouderwets over het huwelijk denken (terwijl het formulier dus voor zeker negentig procent bestaat uit onderwijs uit de bijbel).

Ik pleit er daarom voor, dat ieder die uiting **geeft** aan vragen rond het huwelijksformulier, ook precies verantwoordt wat hij daarmee bedoelt. Anders dien je niemand met je vraagtekens. Alleen op die manier wordt duidelijk, of je echt vindt dat het huwelijksformulier (op een bepaald punt) niet meer helemaal up to date is, of dat **je** eigenlijk van mening bent, dat het onderwijs van het evangelie niet meer bij deze tijd past.

In het laatste geval komt er natuurlijk meer op de helling te staan dan een eventueel verouderd huwelijksformulier. Daarom is het ook zo belangrijk, dat we met **al** onze vraagtekens zorgvuldig omgaan. Want vanuit het levensgevoel van vandaag rijzen er veel meer vragen en problemen dan die rond het huwelijk. En naarmate onze samenleving verder van God afgroeit zal dat alleen nog maar toenemen. **We** moeten daar met elkaar een open oog voor hebben. En we zullen ons ook niet goedkoop van die vragen kunnen afmaken. Maar laat wel bij voorbaat duidelijk zijn, waar **we** de **wijsheid** zoeken, die nodig is voor het antwoord op die vragen. Als dat in het midden blijft wordt het helemaal goedkoop. Dan kom je letterlijk om in **je** vraagtekens.

CJdR

KUNST

BIJBELSE VERHALEN OP HUISRAAD

Hoe functioneert bij u de Bijbel in huis? Er staan er ongetwijfeld wel een paar in de boekenkast trouwbijbel, tafelbijbel, kerkbijbel, een beduimelde 'oude vertaling' met veel tekstverwijzingen. Voor of na de maaltijd leest u een aantal verzen. De kinderen maken er gebruik van als ze een inleiding moeten verzorgen op de bijbelstudieclub. Maar als het boek is dichtgeslagen en teruggezet op de plank, is vaak de inhoud ook weer uit de gewone gang van zaken in huis verdwenen.

Drie manieren van functioneren

Gereformeerden zijn een nauwgezet en exact volkje. Dat merk je in hun omgaan met de Bijbel. Wie teksten uit z'n verband nikt of onjuist citeert, kan rekenen op een terechtwijzing. Tekstverwijzingen in boek of blad zijn her resultaat van nauwkeurige bijbelstudie. En wie de artikelen in zijn krant of tijdschrift serieus neemt, haalt even z'n Bijbel uit de kast om Jona 3,10 of Lucas 11,32 op te zoeken.

De Bijbel functioneert ook nog anders in huis. We spreken elkaar aan op ons gedrag: 'Is dat **wel** christelijk, als je **zoiets** doet? Staat er niet in het Evangelie dat je...' Ter herinnering aan de trouwdag of als aansporing tot een christelijk leven hangen er in veel huiskamers bordjes met een uitgeschreven bijbeltekst. Zowel het *Nederlands Dagblad* als *De Reformatie* voeren een tekst in hun beeldmerk.

Er is nog een derde manier waarop de Bijbel in huis aanwezig kan zijn. In tegenstelling tot de exacte werkwijze en het verantwoord christelijk handelen kan de inhoud van de Bijbel in ons dagelijks leven permanent **present** zijn. We bedoelen de aanwezigheid van die vormen waarin de Bijbel heel concreet deel gaat uitmaken van onze leefwereld: gedichten, romans, muziek, tekeningen en schilderijen.

De Bijbel concreet

Ze komen steeds minder voor, de vormen waarin de boodschap van de Bijbel direct aanspreekbaar voor jong en oud aanwezig is. Zingen **doen we** in de kerk en op school. Maar de psalmen staan wel heel **ver weg** van de

muzikale beleving van veel 20e-eeuwse christenen. Bijbelse verhalen in romanvorm behoren nu ook niet direct tot de geliefde boeken. Bijbelplaten willen nog wel, vooral van kinderen. Kinderbijbels bevatten een keur aan plaatwerk, al dan niet geromantiseerd. Maar die boeken staan ook voor het grootste deel van de tijd dicht in de kast. Aan de wand hangt soms nog een 'Goede Herder', of de 'arenleesters'. De enkele kunstliefhebber onder ons draait koormuziek, speelt zelf koraalbewerkingen of heeft een Rembrandtbijbel in de kast staan.

Het is wel eens anders geweest met de bijbelse beeldcultuur. Al snel na de uitvinding van de drukkunst aan het einde van de Middeleeuwen, verschijnen er Bijbels met illustraties. Het doel ervan is om de tekst toegankelijker te maken voor de lezer. Een afbeelding van een onbekend verhaal nodigt nu eenmaal uit tot het lezen van het hele verhaal. Ook verschijnen er prentbijbels, een soort 'stripverhalen' waarin de hele Bijbel aanschouwelijk wordt voorgesteld. Eeuwenlang hebben deze bijbelse afbeeldingen deel uitgemaakt van de directe leefwereld. Niet alleen de prenten, maar ook de vaak naar aanleiding daarvan gemaakte schilderijen en allerhande versierde gebruiksvoorwerpen. Misschien had ieder christelijk gezin wel een Bijbel (met prenten) in huis. Maar in de meeste huishoudens was de inhoud van bijbelgedeelten concreet aanwezig op wiegen, kasten, stoelen, tafellakens en tapijten, borden en bestek, tabaksdoosjes, glasruitjes en tegels, haardplaten en andere voorwerpen die men altijd om zich heen had. Kom daar nu nog eens om; onze visuele leefwereld wordt toch wel erg bepaald door die alomtegenwoordige televisie.

Bijbelse verhalen op huisraad

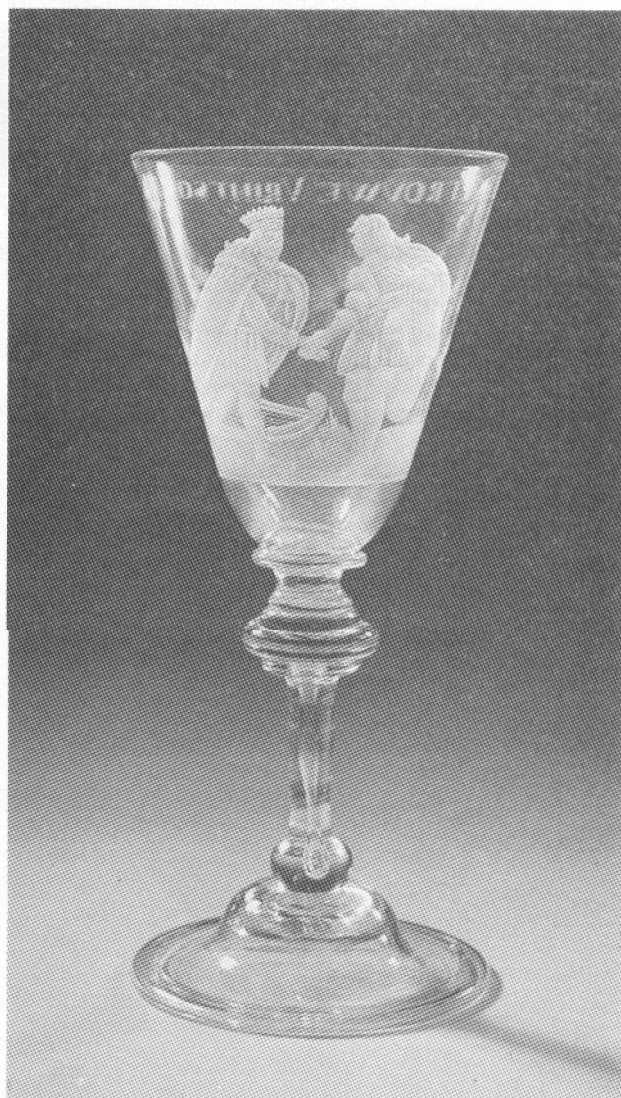
In het Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht loopt tot en met 10 maart 1992 de tentoonstelling 'De Bijbel in huis'. De expositie laat zien hoe onze voorouders uit de 17e en 18e eeuw zich in hun woonhuizen omringden met allerlei bijbelse voorstellingen. Als blikvanger fungeert Rembrandts jeugdwerk 'De doop van de kamerling' uit 1626. Bij de herontdekking van dit paneel in 1975 hing het nog gewoon bij iemand in huis boven een schrijfbureau. Veel van deze schilderijen waren voor de gewone burgerman, alhoewel men ook voor het hof werkte. De tentoonstellingen rond 'Rembrandt, de meester en zijn werkplaats' geven daar veel voorbeelden van. Zowel de kunstenaars als de ambachtslieden lieten zich inspireren door de vele bijbelse prenten die in omloop waren. Sommige bijbelverhalen waren erg geliefd, vaak omdat ze een zeer toepasselijke boodschap bevatten. 'Jozef, vluchtend voor de vrouw van Potifar' diende als illustratie van de deugd van de kuisheid. Enerzijds bevatte het een oproep aan mannen om zich niet door een andere vrouw te laten verleiden, anderzijds hield het een waarschuwing in voor vrouwen om geen losbandig leven te leiden. Vandaar dat dit verhaal zowel op broeksknopen van het traditionele mannenkostuum voorkomt als op de kisten en kasten waarin de huisvrouw haar linnengoed be-

waarde. Zo was 'de bruiloft te Kana' een uitstekend onderwerp om er een bruidskoffertje mee te versieren.

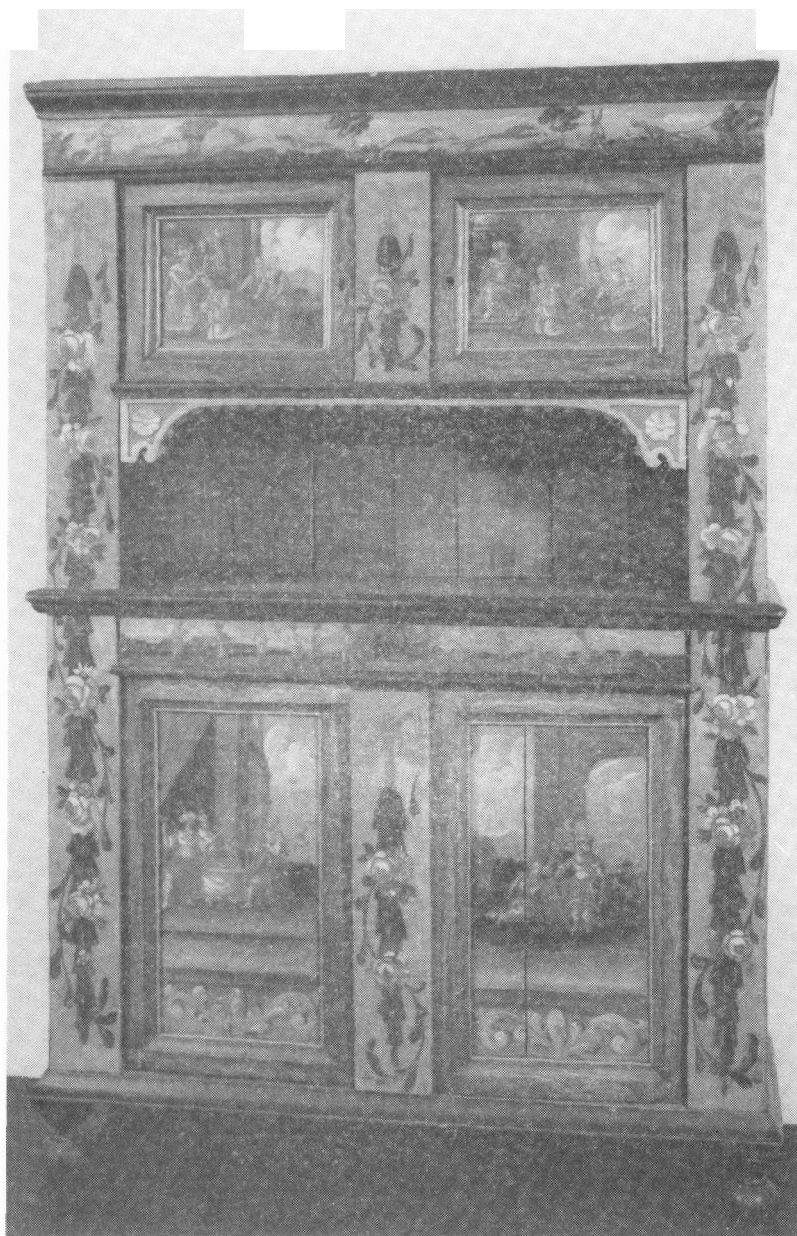
Kasten en glazen

Op de tentoonstelling zijn zo'n tweehonderd verschillende voorwerpen te bewonderen. Een vijfde daarvan is afkomstig van particuliere verzamelaars. Er bevinden zich dus nog behoorlijk wat antieke gebruiksvoorwerpen met bijbelse voorstellingen onder de mensen. Met name op het platteland is dat het geval. Kortgeleden dook er in het tv-programma 'tussen kunst en kitsch' nog een uit het eind van de zestiende eeuw daterende laarzenknecht (een extra lange schoenlepel) op met voorstellingen van Judith en Holofernes, Suzanna en David en Goliath. Welk verband er tussen deze verhalen en het gebruiksvoorwerp zelf ligt, blijft overigens onduidelijk.

Wel voor de hand liggend is 'de verbondssluiting tussen David en Jonathan' op een gelegenheidsglas uit ca. 1775. We zien links David, herkenbaar aan zijn kroon (alhoewel hij nog geen koning was) en rechts Jonathan. Met de hand op her hart geven ze elkaar de hand. Achter de beide

Vriendschapsglas met David en Jonathan.

Assendelfter kast met vier voorstellingen uit het boek Esther.

mannen de slootkant, met daarin de boeg van een boot. De ontwerper heeft de situatie van David die zich in het veld verborgen hield, kennelijk overgeplaatst naar het Hollandse polderlandschap. Op het glas is de tekst 'De getrouwe Vrintschap' gegraveerd. Dit soort glazen werd gemaakt om een vriendschap te beklinken.

Een ander fraai voorbeeld is de Assendelfter kast met 'de geschiedenis van Esther'. Esther was voor de 17e- en 18e-eeuwen in de Lage Landen de heldin bij uitstek als het om een goede echtgenote **ging**. Amalia van Solms, de echtgenote van prins Frederik Hendrik, werd tijdens een kerkdienst ooit toegesproken met: 'O, gelukkige prinses, o, tweede Esther'. Op de uit de 18e eeuw daterende kast zijn **vier** episodes uit het bijbelverhaal **uitgebeeld**. Op de lade staat een voorstelling van 'de wijze en de dwaze maagden'. De decorateur die deze kast versierde heeft ge-

bruik gemaakt van de kleine prentbijbel van Pieter Jansz. Schut (1619-1662). Schut nam ze weer **over** van de bekende graficus Mattheus Merian. Op de tentoonstelling ligt ook een exemplaar van de 'kleine Schut-bijbel', met overal in de prenten kleine prikgaatjes, die er op wijzen dat ze als decoratie-voorbeeld voor een of ander gebruiksvoorwerp hebben gediend.

Deze tentoonstelling vestigt nadrukkelijk de aandacht op de concrete nabijheid **van** de Bijbel in het dagelijks leven **van** de 17e en 18e eeuw. Met name wanneer er een duidelijk verband is aan te wijzen tussen het gebruiksvoorwerp en de betekenis van de voorstelling. In de loop van de 18e en 19e eeuw wordt dat verband steeds losser, totdat uiteindelijk in onze tijd de bijbelse beelden voorgoed uit de huis- en slaapkamers zijn verdwenen. En waar met bijbelse voorstellingen versierde gebruiksvoorwerpen nog in ere worden gehouden, beschouwt men de inhoud ervan helaas ook als antiek...

J.M. de Jong

N.a.v. tentoonstelling *De bijbel in huis*, zie zien in het Catharijneconvent, Nieuwegegracht 63, Utrecht. Geopend: di.-vr. 10-17 uur; za. 11-17 uur, 20 minuten lopen vanaf Utrecht CS: bus 2/22, uitstappen halte Catharijneconvent in de Lange Nieuwstraat. Toegang f 3,50. De catalogus kost f 35,-.

CHRISTELIJK SOCIAAL DENKEN 1891-1991 11 (slot)

2. Wat nu?

In het voorjaar van 1918 schreef de toen 80-jarige Kuyper zijn laatste deputaten-rede voor de Anti-Revolutionaire Partij. Op dat moment had de ARP juist één van haar belangrijkste doelen bereikt. De schoolstrijd, de strijd die in 1879 de katalysator was geweest voor de oprichting van de ARP, was uitgelopen op een volledige financiële gelijkstelling van het christelijk onderwijs met het openbaar onderwijs. Daarmee stond de ARP voor de vraag wat zij nu moest gaan doen. De rede van Kuyper had dan ook als titel: *Wat nu?* Voor de bejaarde partijleider was het antwoord op deze vraag duidelijk. Volgens Kuyper drong 'het machtige sociale vraagstuk' zich vanzelf op de voorgrond. Op de vraag *Wat nu?* kon Kuyper zich geen ander antwoord voorstellen

"dan 't zetten van 't sociale arbeidsvraagstuk in het juiste en in 't complete verband met onze Antirevolutionaire politiek".

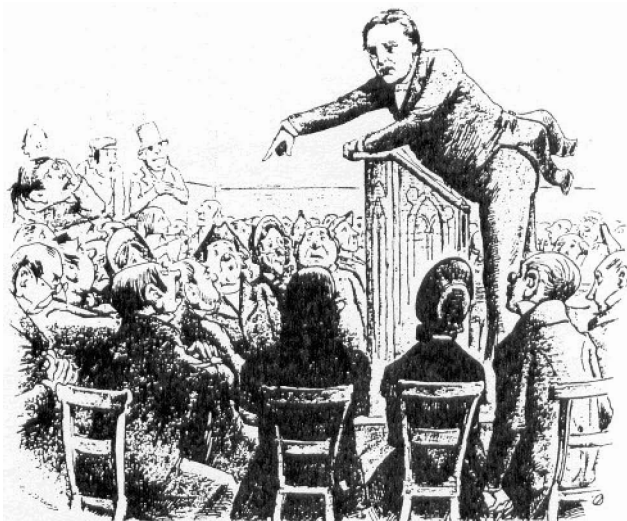
De vraag waarmee Kuyper afscheid nam van de politiek, wordt vandaag de dag opnieuw gesteld. Een eeuw na het Eerste Christelijk Sociaal Congres, wordt het *Wat nu?* toegespitst op de richting die het christelijk sociaal denken in de toekomst moet gaan. In hoeverre kunnen we nog uit de voeten met het gedachtengoed zoals dat sinds 1891 is ontwikkeld? En welke nieuwe problemen vragen om nieuwe antwoorden?

Andere situatie

De bezinning op de erfenis van 1891, een erfenis waarop ik in het vorige artikel ben ingegaan, vindt onder heel andere omstandigheden plaats dan een eeuw geleden. De sociale kwestie van 1991 verschilt hemelsbreed met die van 1891. In het Nederland van nu zijn bedeling, ondervoeding, hongerlonen en kinderarbeid immers helemaal of grotendeels uitgebannen.

Het Christelijk Sociaal Congres van november jongstleden is al evenmin nodig geweest als politieke bliksemafleider voor socialistische invloeden op christelijke arbeiders. Kuyper voelde het in zijn openingsrede van 1891 nog zo aan dat het socialisme in de lucht zat. Maar eind 1991 is het socialisme in Oost-Europa morsdood en maken de sociaal-democratische partijen van West-Europa een identiteitscrisis door.

Het socialisme maakte deel uit van het moderne denken dat onze Westeuropese cultuur vanaf de Verlichting heeft beheerst. Het moderne denken ging ervan uit dat God overbodig was geworden, omdat de redelijk denkende mens zelf wel in staat was om zijn leven te bepalen en de

Opening van het Sociaal Congres op Gereformeerden grondslag

maatschappij te beheersen. Maar tegelijk met de aantrekkingskracht van het socialisme lijkt ook het geloof in de maakbaarheid van de maatschappij te zijn afgenomen. Het zogenoemde postmoderne denken dat in deze tijd in de lucht zit, benadrukt dat de mens niet in staat is om door middel van de rede zichzelf en de maatschappij te beheersen, omdat in werkelijkheid de mens wordt beheerst door onbeheersbare krachten. Het postmodernisme wantrouwt afgeronde menselijke denksystemen en dus ook blauwdrukken voor de ideale maatschappij.

Deze afkeer van blauwdrukken voor de ideale maatschappij is in gereformeerde kring altijd gedeeld. Met name rond de jaren zestig van deze eeuw hebben gereformeerden maatschappijcritici nogal eens voorgehouden dat de oorzaak van het kwaad in deze wereld niet ligt in de structuren van de maatschappij, maar in de zonde in het hart van de mens.

De zonde van de individuele mens heeft invloed op de maatschappij, maar dat neemt niet weg dat omgekeerd de structuren van de maatschappij ook invloed uitoefenen op de individuele mens. Vandaar dat Kuyper op het Eerste Christelijk Sociaal Congres stelde dat er, voor degene die de noodzaak van architectonische kritiek op de maatschappij erkent, niet alleen een religieuze kwestie bestaat, maar ook een sociale kwestie. Vandaar ook dat Kuyper de voormannen van het Reveil duidelijk maakte dat 'het redden van de enkele nog iets anders is, dan een aanvaarden met heilige bezieling des geloofs van het maatschappelijke vraagstuk zelf.'

Het postmodernisme leidt tot ontvankelijkheid voor de be-

zwaren tegen blauwdrukken voor een ideale maatschappij. Maar in het postmoderne klimaat van deze tijd bestaat ook het gevaar dat de noodzaak van een eigentijdse architectonische kritiek op de grondslagen van de bestaande maatschappelijke orde niet langer wordt gezien of wordt verzwegen. Ik kom later in mijn artikel terug op de vraag wat die architectonische kritiek zou kunnen inhouden, nu zoveel van de problemen van 1891 zijn opgelost.

Secularisatie

Het postmoderne klimaat van deze tijd kan nog om een andere reden een hernieuwde christelijk sociale bezinning tegenwerken. Het postmoderne denken rekent namelijk niet alleen het socialisme, maar ook het christelijk geloof tot de door de mens bedachte denksystemen die hun tijd hebben gehad. Het einde van het geloof in de mondige en zelfgenoegzame mens loopt daarom niet meer uit op een terugkeer naar het christelijk geloof. De postmoderne denkers hebben de Verlichting ontmaskerd, maar zij kunnen niet meer terug achter de ontmythologisering van het christelijk geloof, een ontmythologisering die het resultaat is geweest van de Verlichting. De secularisatie van onze samenleving zet dan ook steeds verder door. De samenleving van 1991 is veel minder aanspreekbaar op het christelijk geloof dan het Nederland uit de tijd van het Eerste Christelijk Sociaal Congres. In dit opzicht vindt de christelijk sociale bezinning van 1991 plaats onder veel moeilijker omstandigheden dan een eeuw geleden.

Kuyper was in zijn openingsrede van 1891 nog bezield door het visioen van een verdere uitbreiding van de invloed van het christendom. De anti-revolutionaire partijleider voorzag dat het christendom niet alleen op enkele personen invloed zou kunnen uitoefenen, maar

''dat er van het Christendom ook voor de maatschappij een wondere *organiseerende* kracht kan uitgaan; en eerst als *die* kracht doorbreekt zal de Religie van het Kruis voor heel de wereld schitteren in al de diepte harer conceptiën en in al den rijkdom van den zegen die ze brengt.''⁴

Kuyper onderkende dat de secularisatie van de Nederlandse samenleving ook in zijn dagen al aan de gang was. Maar het Eerste Christelijk Sociaal Congres kon Nederland nog aanspreken als een christelijke samenleving. En op de bodem van Kuypers denken over politiek en maatschappij lag de vooronderstelling dat een herkerstening van de Nederlandse samenleving niet alleen wenselijk, maar ook mogelijk zou zijn.⁵

Deze vooronderstelling werd indringend gedemonstreerd bij de afsluiting van het Eerste Christelijk Sociaal Congres. Het proces-verbaal van het congres meldt over deze afsluiting:

''De Voorzitter: En laat ons thans *ons* volkslied zingen, het lied van Da Costa. Wat zou onze profetische zanger verheugd zijn geweest als hij dit samenzijn had kunnen aanschouwen.

Terwijl nu heel de vergadering als één man oprees, weerklonk, op de zangwijs van de Liefde, luide en

krachtig: het eerste en laatste vers van Da Costa's: 'Zij zullen het niet hebben':

Zij zullen het niet hebben,
Ons oude Nederland!
Het bleef bij alle ellenden
Gods en der vaadren pand!
Zij zullen het niet hebben,
De goden van den tijd!
Niet om *hun* erf te wezen,
Heeft God het ons bevrijd!

Met al hun schoone woorden,
Met al hun stout geschreeuw –
Zij zullen ons niet hebben,
De goden dezer eeuw
Tenzij het woord des Zwijgers
Moedwillig werd verzaakt:
'*k Heb met den Heer der Heeren
een vast verbond gemaakt.*

De Voorzitter eindigde hierna met dankgebed, en verklaarde het eerste Christelijk Sociaal Congres voor gesloten.''⁶

Deze afsluiting maakt duidelijk in hoeverre Kuypers denken over maatschappij en politiek door de secularisatie is achterhaald. Er ligt een wereld van verschil tussen Kuypers doel, de herkerstening van Nederland, en de feitelijke situatie van onze samenleving in 1991. Kuyper en de zijnen bepaalden hun houding tegenover de secularisatie ondermeer met behulp van Da Costa's lied over de goden van de tijd die het oude Nederland niet zouden hebben. Maar kort geleden hoorde ik van een predikant dat hij de secularisatie van onze samenleving aan de orde had gesteld in een preek over Psalm 74, en uit die psalm met name het negende vers:

''Onze tekenen zien wij niet, geen profeet is er meer, niemand onder ons, die weet tot hoe lang.''

Christelijke organisaties

Bijna alle kerkgenootschappen in ons land lijden constant ledenverlies. Toch lijkt Kuypers uitspraak dat er van het christendom voor de maatschappij een organiserende kracht kan uitgaan vandaag de dag nog steeds te gelden. Niet alleen het gereformeerde, maar ook het algemeen-christelijke organisatieleven bloeit. Een organisatie als het CNV boekt ledenwinst. En het CDA, dat tien jaar geleden ten dode opgeschreven scheen, is een stabiele machtsfactor gebleken waar niemand in de politiek omheen kan.

Niet-christenen zijn soms verbaasd over het succes van de christelijke organisaties in een ontkerstende samenleving. Dit is bijvoorbeeld het geval met J.L. Heldring, die zichzelf in cultureel opzicht nog wel als een erfgenaam van het christendom ziet, al gelooft hij niet meer. Deze nazaat van de predikant O.G. Heldring – één van de voor-

mannen van het negentiende-eeuwse Reveil – vroeg zich onlangs in zijn column in NRC-Handelsblad af hoe hij het succes van de christelijke organisaties in de omstandigheden van vandaag zou kunnen verklaren. Hij veronderstelde dat de christelijke organisaties nog steeds op hun sociale imago kunnen teren:

''De uitstraling van het christendom lijkt een waarborg voor warmte, voor menselijkheid, voor socialiteit, voor een soep die niet zo heet gegeten wordt als zij wordt opgediend – ook wanneer de werkelijkheid die schijn bedriegt. Dat is de politieke meerwaarde die het christendom zelfs in een gesecculariseerde wereld nog geniet.''

Deze cynische uitspraak van Heldring brengt mij bij de vraag naar de geloofwaardigheid van de – nog steeds invloedrijke – christelijke sociale beweging in 1991.

Het GMV

In de publikatie *1891-1991: Era spiegel voor het sociaal gezicht van gereformeerden?* signaleert het Gereformeerd Maatschappelijk Verbond dat de secularisatie ook de christelijk sociale beweging heeft beïnvloed. Het GMV verwijt de christelijk sociale organisaties dat zij nauwelijks nog verwijzen naar de Heilige Schrift en dat zij de christelijke boodschap hebben laten vervagen tot afgeleide beginselen als verantwoordelijkheid, solidariteit, rechtvaardigheid en vrijheid. In *Een spiegel voor het sociaal gezicht van gereformeerden* wijst het GMV er op dat deze beginselen zo vaag zijn dat zij in de praktijk op meerdere manieren worden uitgelegd. Het GMV stelt dat een organisatie als het CNV daarom moet kiezen voor óf een bestaan als grote, minder principiële en meer pragmatische organisatie, óf een verder gaan als kleine Gideonsbende waarin bijbelse normen en waarden werkelijk 'tot hun recht komen'.⁸

Het GMV wil het christelijk sociale denken weer tot leven brengen door een fundamentele bezinning op basis van Schrift en belijdenis. In het kader van deze bezinning wil het GMV aandacht vragen voor bijbelse begrippen als rechtvaardiging, genade en heiliging:

''Wic deze kernwoorden buiten beschouwing laat, heeft alleen maar een 'versmalde' mens in beeld. Wie zich dat niet realiseert kan mogelijk wel spreken over het Koninkrijk, maar vergeet dar hij dit rijk niet zal zien, tenzij hij wederom geboren wordt.''

Hel GMV werkt echter niet uit wat de kernwoorden rechtvaardiging, genade en heiliging in de christelijke sociale bezinning van 1991 concreet betekenen. Dit nonchalant gebruik van zware woorden is helaas niet bevorderlijk voor de overtuigingskracht van *Een spiegel voor het sociaal gezicht van gereformeerden*. De bedoeling van het geschrift wordt gelukkig duidelijker onder woorden gebracht in de reactie die het GMV heeft gegeven op de brochure *Bedreigde verantwoordelijkheid*, het zogeheten 'basisdocument' ten behoeve van het Christelijk Soci-

aal Congres dat in november van vorig jaar is gehouden. In de reactie op dit basisdocument stelt het GMV dat verandering van maatschappelijke structuren samen moet gaan met persoonlijke levensvernieuwing.¹⁰

Maar het kernprobleem waar de christelijke sociale bezinning in 1991 voor staat is dat het grootste deel van onze samenleving niet meer aanspreekbaar is op een christelijke motivatie voor persoonlijke levensvernieuwing. Is het in deze situatie nog wel reëel om na te denken over een christelijke inrichting van de maatschappij?

Terugtocht?

In een samenleving waarin Gods wet en de normen van de Heilige Schrift niet meer relevant zijn, ligt volgens het GMV de speerpunt van de christelijke sociale gedachte bij het persoonlijk handelen. Het GMV doet nog wel aan architectonische kritiek op (ondermeer de individualisering van) de samenleving, maar lijkt tegelijkertijd niet meer zo te geloven dat een christelijke minderheid veel mogelijkheden heeft om een niet-christelijke samenleving te beïnvloeden. Terwijl Kuyper in 1891 de aandacht verlegde van de enkeling naar de maatschappij, legt het GMV in 1991 weer de nadruk op het persoonlijk handelen van de verantwoordelijke burger, een burger die in de visie van het GMV in verschillende verbanden leeft, werkt en als christen herkenbaar zou moeten zijn. Die christelijke herkenbaarheid wil het GMV vergroten door leden te stimuleren om meer aan besturen en overlegorganen deel te nemen. Bovendien wil het GMV zich als christelijke organisatie meer naar buizen bewegen, al dan niet in samenwerking met anderen.

Christelijke gemeente

Volgens het GMV heeft de kerk, buiten de verkondiging van het Woord, geen feitelijke bijdrage aan de maatschappij te leveren. Dat is de taak van gereformeerde organisaties, zo heeft het GMV in een discussie met ds. C.J. de Ruijter laten weten.¹¹ Toch denk ik dat naast de gereformeerde organisaties ook de christelijke gemeente een feitelijke bijdrage aan de maatschappij kan leveren. Een goed voorbeeld hiervan is het 'bijna-thuis-huis' in Amsterdam, een project waarin vijf orthodox-protestantse gemeenten uit de hoofdstad samenwerken. In dit bijna-thuis-huis kunnen vijf tot zes patiënten, die in de laatste fase van hun leven zijn terechtgekomen, en door samenleving, vriendenkring en familie zijn weggestuurd, op een christelijke manier geholpen worden. Met dit initiatief stellen de Amsterdamse kerken zich op in de traditie van de oude christelijke kerk en de Reformatie, een traditie waarin de kerkelijke diakonie ook aandacht had voor ondermeer gevangenen, zieken en arbeidsongeschikten buiten de eigen gemeente.

Wereldwijd

In het christelijk sociaal denken van 1991 speelt de persoonlijke verantwoordelijkheid een grote rol. Behalve voor het GMV geldt dat ook voor het Christelijk Sociaal

Congres dat onlangs is gehouden. Het probleem dat op dit congres centraal heeft gestaan is dat onze maatschappij zo antinomic, ingewikkeld en onoverzichtelijk is geworden dat er een spanning is ontstaan tussen de mens als verantwoordelijk te houden wezen aan de ene kant en de onmogelijkheid voor de inens om verantwoordelijkheid te beleven aan de andere kant. Vrijwel nieinnd voelt zich bijvoorbeeld persoonlijk verantwoordelijk voor het feit dat een deel van onze welvaart in het Westen ten koste gaat van mensen in de Derde Wereld.

Hei Christelijk Sociaal Congres van vorig jaar heeft echter het besef wakker willen roepen dat het kan zijn

'dat wij moeten inleveren omwille van gerechtigheid in de wereld, dus dat wij moeten delen in plaats van geven'.¹²

Het Christelijk Sociaal Congres van 1991 heeft duidelijk gemaakt dat de komende tijd ingrijpende veranderingen in ons levenspatroon, welvaartspatroon en bestedingspatroon moeten plaatsvinden, als wij tenminste christelijk verantwoord willen handelen.

In 1891 was de sociale kwestie voor Kuiper en de zijnen een Nederlandse of hooguit een Westeuropes probleem. In 1991 bestaat het sociale vraagstuk wereldwijd. Het Christelijk Sociaal Congres van 1991 heeft er de aandacht op gevestigd dat mensen tot persoonlijke verantwoordelijkheid geroepen zijn met betrekking tot dit wereldwijde vraagstuk. Bovendien heeft dit congres aanbevolen om de structuren van de maatschappij zo te veranderen dat persoonlijke verantwoordelijkheid opnieuw kan worden geleefd met betrekking tot ondermeer de Derde Wereld, het milieu, arbeid en sociale zekerheid. Verantwoordelijkheid van personen, als geroepen van God¹³, moet worden ondersteund door organisatie? en door de overheid.¹⁴

Het Christelijk Sociaal Congres heeft met deze bezinning niet alleen de christenen, maar de hele Nederlandse samenleving, willen aanspreken. Dit in het besef dat christelijke waarden vanuit hun intentie steeds ook humane waarden zijn, dat het handreikingen zijn die ook van waarde kunnen zijn buiten het domein van de christelijke traditie. De christelijk-sociale waarden kunnen dienen ter doordeseming van de cultuur, als een levenskrachtig gist dat niet de pretentie heeft het hele brood te zijn.¹⁵

Zo heeft het Christelijk Sociaal Congres van 1991 in een geseculariseerde samenleving persoonlijke verantwoordelijkheid en architectonische kritiek opnieuw met elkaar willen verbinden.

Hans van des Tholen

¹ *Geen vergeefs woord* Verzamelde deputaten-redevoeringen (Kampen 1951), 204, 208.

Kuiper, *Het sociale vraagstuk*, 28

A. Kuiper. Inleiding tot de brochure 'De arbeiderskwestie en de kerk' (1871). in: W.F. de Gaay Fortman, *Architectonische kritiek. Fragmenten uit de sociaal-politieke geschriften van dr. A. Kuiper* (Amsterdam 1956), 27-29

⁴ Kuiper. *Het sociale vraagstuk*, 8. Deze uitspraak is van de filosoof Johann Gottlieb Fichte (1762-1814). Kuiper citeerde Fichte indirect. via *Quatre conférences d'économie sociale* (Genève en Parijs 1890), 6.

⁵ D.Th. Kuiper, *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930*, (Meppel en Kampen 1972).

⁶ *Proces-verbaal*, 136.

⁷ *NRC-Handelsblad*, 8 maan 1991.

⁸ 1891-1991: *Een spiegel voor het sociaal gezicht van gereformeerden* (Zwolle 1991), 4, 5.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Reaktie van het Gereformeerd Maatschappelijk Verbond (GMV) op de brochure 'Bedreigde Verantwoordelijkheid': basisdocument ten behoeve van het Christelijk Sociaal Congres in november 1991*.

¹¹ P. Dijkstra. 'Functieverlies van de kerk?', in: *Ambt en Plicht* van september 1991.

¹² *Presentatie van de resultaten van het Christelijk-sociaal Congres uitgesproken door mevrouw M.H.M.F. Gardeniers-Berendsen op 16 november 1991 tijdens de slotbijeenkomst in de Jacobikerk te Utrecht*, 4.

¹³ *Ibidem*, 7.

¹⁴ *Ibidem*, 9, 10.

¹⁵ *Ibidem*, 2, 3.

De uitgever van o.a. De Reformatie, het Handboek, de R.B-serie en Pastorale Perspectief zoekt een

Uitgeversassistent(e)

Functie-eisen

Zijn/haar werkzaamheden zullen voornamelijk bestaan uit:

- kopijvoorbereiding
- redactie en correctie
- promotie
- administratie
- advertentie-werving

We denken aan een zakelijk ingesteld persoon van HBO-niveau, die thuis is in Gereformeerd Nederland, een uitstekende taalvaardigheid bezit en oog heeft voor vormgeving.

Personen die bekend zijn met het boekenvak en tekstverwerking hebben de voorkeur.

We bieden veelzijdig werk binnen een klein team, een 36-urige werkweek en salaris/arbeidsvoorwaarden volgens de Grafische CAO,

Informatie/sollicitatie

Voor nadere informatie kunt u rechtstreeks contact opnemen met de heer A.W. van der Wel, hoofd uitgeverij of met de heer J.M. Smit, directeur,

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u vóór 24 jan. a.s. richten aan de directie

Oosterbaan & Le Cointre b.v.

drukkers uitgevers

Westwal 45, Postbus 25
4460 AA Goes

EVANGELISCHEN OVER ZENDING EN EVANGELISATIE I

In 1989 hebben evangelischen uit de hele wereld een grote zendingsconferentie gehouden te Manilla op de Filipijnen. Ze staat bekend onder de naam Lausanne II.

In datzelfde jaar hield ook de zendingsafdeling van de Wereldraad van Kerken een wereldzendingsconferentie. Dat was in San Antonio in Texas in de Verenigde Staten. We willen aan de hand van de officiële rapporten en van verslagen van deelnemers nagaan, wat de uitkomst van dat evangelische congres geweest is. Wat is de strategie van de evangelischen voor de komende jaren? Hoe denken zij over de onontwikkbare vraag inzake de zorg voor armen en verdrukten? Hoe is hun verhouding tot de Wereldraad van Kerken? De pretentie van verschillende evangelische organisaties, dat zij het Evangelie uitdragen, is alleen te begrijpen in het licht van de geschiedenis van de evangelische beweging van de tweede helft van deze eeuw.

Voor wie zelf de stukken wil bekijken, geven we hier een korte opsomming.

Het officiële verslag van Manilla is te vinden in J.D. Douglas (Ed.), *Proclaim Christ until He comes, Calling the Whole Church to take the Whole Gospel to the Whole World*. Minneapolis, 1989.

Annelies Barth e.a.(red.), *Het Hele Evangelie aan de Hele Wereld door de hele gemeente*. Slidrecht 1990.

De brief van San Antonio aan Manilla is te vinden (in verkorte vorm) in *Wereld en Zending* 18 (1989), 186-191. Het officiële verslag van San Antonio: Frederick R. Wilson (ed.), *The San Antonio Report, Your Will be Done: Mission in Christ's Way*. Genève 1990.

Evangelischen

De naam 'evangelischen' is een verzamelnaam. Niemand kan precies zeggen, wie ermee bedoeld worden. Er zijn al

heel wat opsommingen gegeven.

Het is al een heel oude naam. Erasmus gebruikte hem voor Luthers beweging. Evangelisch stond dan voor fanatisme en bekrompenheid. Luther zelf aanvaardde die naam als een erenaam: ieder die het *sola gratia* aanvaardt, is evangelisch: hij heeft het hart van het evangelie immers aangenomen. De Lutherse kerk in Duitsland heet dan ook officieel *Evangelische Kirche Deutschlands*.

De naam is in de angelsaksische wereld verbonden aan de grote opwekkingsbeweging van Wesley en Whitefield. Hij ging steeds meer aanduiden de persoonlijke geestelijke verlichting en de oproep tot persoonlijke bekering. Men aanvaardde de Bijbel als het Woord van God, dat gezag heeft. Maar verder ontbrak theologische bezinning, evenals sociale actie.

Momenteel zijn er verschillende stromingen te onderscheiden in de evangelische beweging. Zonder volledig te zijn noemen we de neo-evangelicals, onder leiding van Billy Graham. Dan zijn er de confessionele evangelischen, vooral in Duitsland. De bekendste vertegenwoordiger ervan is de missioloog Peter Bayerhaus; *Kein anderes Evangelium* is de naam van deze beweging.

Tenslotte noemen we nog de radicale of oecumenische evangelischen.

Evangelische beweging

We geven eerst een kort overzicht van de belangstelling voor zending en evangelisatie, die onder de evangelischen sinds de laatste wereldoorlog op gang gekomen is en die we als evangelische beweging karakteriseren.

Daarvoor moeten we eerst een kleine duik in de geschiedenis nemen.

Na de eerste grote wereldzendingsconferentie, die in 1910 te Edinburgh gehouden werd, is in 1921 de Internationale Zendingsraad opgericht. Deze bestond uit allerlei zendingsgenootschappen over de hele wereld. Die waren over het algemeen rechtzinnig. In de bestaande kerken waren het juist de mensen, die het Evangelie wilden uitdragen, die zich verenigd hadden in de zendingsgenootschappen. Deze wilden dan ook het evangelie brengen van de gekruisigde en opgestane Here Jezus Christus, tot vergeving van zonden en tot bekering.

In 1948 werd te Amsterdam, de Wereldraad van Kerken opgericht. Van deze organisatie waren allerlei kerkgenootschappen over de hele wereld lid. Het doel van deze organisatie was vooral gericht op de eenheid tussen de kerken.

Het duurde niet lang, of de gedachte aan een samensmelten van de heide bewegingen kwam op. Dat had lot resultaat dat in 1961 de Internationale Zendingsraad opging in de Wereldraad van Kerken. Deze kreeg er een nieuwe afdeling bij, namelijk de Commissie voor Wereldzending en Evangelisatie.

De zendingsgenootschappen voelden niet zo veel voor deze integratie van de Internationale Zendingsraad in de Wereldraad van Kerken. Zij waren er bang voor dat de zending daardoor op een tweede of zelfs derde plaats zou belanden. Zending, zo vreesden zij, zou voortaan niet meer dan één van de onderafdelingen van de Wereldraad van Kerken worden. Er werd in die tijd dan ook gewaarschuwd voor een reactie van de kant van de evangelischen, die zich bleven verzetten tegen deze ontwikkeling. Die reactie is dan ook gekomen. We kunnen zeggen, dat de evangelische beweging uit deze tijd stamt.

De vrees van de evangelischen, dat de Wereldraad van Kerken weinig of niets aan zending zou doen, bleek ongegrond. De Wereldraad van Kerken was wel terdege actief in het zendingswerk. Maar, wat ze niet voorzien hadden, was dat de opvatting van wat zending inhield, in die jaren na 1961 drastisch veranderde. Dat liep uit op de **Assemblée** van de Wereldraad van Kerken te Uppsala in 1968, waar de koers van de Wereldraad voor de komende jaren werd uitgezet. Zending zou voortaan betekenen het partij kiezen voor de armen en verdrukten. In plaats van de prediking kwam de dienst te staan, de dienst aan de wereld, de dienst zelfs aan de revolutie. De kerk inoest solidair zijn met de verdrukten en hen bijstaan in hun strijd. Ja men beweerde zelfs, dat Christus voor alle mensen gestorven is, en dat de hele mensheid reeds verzoend is met God en dat een eeuwige straf niet bestaat.

We moeten de opkomst van de evangelische beweging in haar huidige vorm tegen deze achtergrond zien. Het is zaak es meteen al goed op te letten, dat deze beweging voornamelijk bestaat niet uit kerken, maar uit zendingsgenootschappen en ook uit particulieren, die op eigen gelegenheid, zonder vaste organisatie, alleen gesteund door een groep sympathisanten, zending drijven, in het geloof dat God voor de middelen zal zorgen (geloofszendingen).

De eerste impuls kwam uit Duitsland. Daar kwam vanuit de beweging *Kein anderes Evangelium* een conferentie van evangelische zendingen op. Die hield in 1970 te Frankfurt een conferentie, waar de 'Frankfurter Verklaring' werd opgesteld. In zeven stellingen werd aangewezen dat er een fundamentele crisis is van de zending, doordat de Schriftuurlijke opdracht tot en de eigenlijke inhoud van de zending losgelaten is. De Verklaring sprak onomwonden uit, dat

het primaire zichtbare zendingsdoel is de vergadering van de Messiaanse heilsgemeente uit en onder alle volken. De missionaire verkondiging moet overal tot het planten van de kerk van Jezus Christus voeren, die een nieuwe, uit de wereld afgezonderde (afgegrenzte) werkelijkheid vormt als zout en licht in haar

maatschappelijke omgeving, (stelling 5).

Ook bestreed zij de gedachte in de nieuwe zendingsopvatting als zou 'de gehele mensheid van alle tijden reeds nieuw geboren zijn'. Verder noemde zij de opvatting, dat de menigheid een toestand van vrede en gerechtigheid tegemoet zou gaan en tenslotte onder Christus tot een grote wereldgemeenschap zou worden verenigd, als een ideologie van de 'Enthousiasten', als geestdrijverige ideologie. Daarmee keerde zij zich niet alleen tegen de nieuwe Lendingsopvatting van de Wereldraad van Kerken, maar ook tegen de ideeën van de leer van het duizendjarig **rijk**. Ook verwierp zij het kracht

de gelijkstelling van vooruitgang, ontwikkeling en sociale verandering met het Messiaanse heil en de fatale consequentie daarvan, dat deelname aan ontwikkelingshulp en een revolutionair zich inzetten in de spanningsvelden van de samenleving de hedendaagse vormen van de christelijke zending zouden zijn.

Enkele jaren later, in 1974, werd in Berlijn vanuit dezelfde kring weer een conferentie gehouden. Deze gaf de *Berlijnse Oecumenische Verklaring* uit. Ook deze verklaring wees aan, dat de geest, van waaruit de Wereldraad van Kerken bezig is te opereren, en die zoveel mensen aanlokt, niet anders is dan een geestdrijverig humanisme ('schwarmgeistiger Humanismus'). Daarmee, zo stelde men verder, is de eenheidsbeweging begonnen, die **zal** uitlopen op de ene grote wereldstaat met de ene wereldreligie. Maar die ontwikkeling is niet alleen een gevolg van de grote afval, die we om ons heen zien, maar ze wordt ook bewerkt door de Here Christus in en door zijn voorbereiden van zijn wederkomst. Tegenover het verwijt, dat men op deze wijze polariserend bezig zou zijn, stelde men dat men dat niet als een onheil voor de kerken zag. Polariseren is niet het scheiden van wat bij elkaar behoort, maar het gaat veel meer om het

openbaar maken en uitwerpen van antichristelijke gedachten, die in de kerk geen wettige plaats mogen hebben, en daarmee juist om de vergadering van de gezonde geestelijke krachten van het lichaam van Christus.

Deze en enkele andere conferenties waren voorlopers voor de grote evangelische conferentie, die in 1974 te Lausanne in Zwitserland gehouden werd.

Lausanne 1974

Lausanne ligt aan het meer van Genève, niet ver van Genève. Evenals deze plaats is ook Lausanne een geliefd oord voor conferenties. De conferentie, die er in 1974 gehouden werd, was wel de grootste evangelische conferentie van de tweede helft van deze eeuw op het gebied van zending en evangelisatie. Omdat de huidige positie van de evangelischen ten aanzien van zending en evangelisatie niet goed te begrijpen is zonder deze grote conferentie, willen we in het kort er iets van zeggen.

Zoals gezegd, werd de evangelische beweging niet in de eerste plaats door deelname van kerken gekarakteriseerd.

Er waren naast zendingsorganisaties ook allerlei groepen op het gebied van 'evangelisatie actief in, en ook de 'ge-loofszendingen'.

De Lausanne-conferentie werd bijeengeroepen door de organisatie van Billy Graham. Hij drukte ook zijn stempel op de conferentie, waarvan hij de erevoorzitter werd. Het **was** een enorm grote conferentie. Niet minder **dan** 2500 evangelische leiders uit 150 Tanden kwamen tien dagen bij elkaar.

Ook deze conferentie keerde zich tegen de modernistische ontwikkeling binnen de Wereldraad van Kerken. Met nadruk werd beleden dat de Here Jezus Christus de geheel enige Verlosser is, Die door zijn voldoening verzoening aanbrengt. Verder liefd men zich bezig met de bijzonder belangrijke vraag naar de verhouding tussen evangelieprediking en de maatschappelijke verantwoordelijkheid. Anders gezegd: waf is de verhouding tussen prediking en dienst? Dat is een vraag, die sindsdien op de agenda's van elke evangelische bezinning staat.

De conferentie nam tenslotte een verklaring in vijftien artikelen aan, waarop de meerderheid van de deelnemers zich verplichtte. Onder leiding van Ds.J.R.W.Stott (predikant van een Anglicaanse kerk in Londen) werd de zogenoemde *Lausanne Verbintenis* vastgesteld, waarin de hele kerk werd opgeroepen om **met** het hele evangelie naar de hele wereld te gaan.

Hoewel je niet kunt zeggen dat dit document het officiële standpunt is van alle evangelischen, wordt liet toch wel algemeen gezien als een stuk waarin de geest en de overtuiging van de evangelische gemeenschap is neergelegd.

Het heeft dan ook gediend als de grondslag en het uitgangspunt voor de besprekingen van de wereldzendingsconferentie van de evangelischen, die in 1989 in Manilla gehouden is.

Zoals vaker gebeurde na grote conferenties, heeft men de samenwerking en overeenstemming ook gestalte willen geven in een zekere organisatie. Het lag weliswaar niet in de bedoeling van de organisatoren om **een** soort tweede Internationale Zendingsraad te stichten, maar toch wilde men elkaar niet loslaten. Sindsdien is de *Lausanne Commissie voor Wereldevangelisatie* (LCWE) actief. De bedoeling van deze organisatie is om elkaar bij te staan in het werk, elkaar te helpen bij de bezinning op het werk en viin tijd tot tijd elkaar te ontmoeten om elkaar te bemoe-digen. Zo werd in 1980 in Pattaya in Thailand een kleine conferentie belegd, Die viel samen met de zendingsconferentie van de Wereldraad van Kerken, die in Melbourne gehouden werd. Het was zeventig jaar na de eerste grote wereldzendingsconferentie, die in 1910 te Edinburgh gehouden werd. Twee aparte conferenties, die beide de pretentie voerden in het spoor van Edinburgh verder te gaan!

We kunnen zeggen, dat er voortaan twee hoofdstromen zijn in het werk van zending en evangelisatie. Het is interessant de ontwikkeling van deze twee lijnen te volgen. Soms zijn ze heel ver van elkaar verwijderd, soms lijkt het wel of ze naar elkaar toe buigen.

Als bijzonderheid noemen we nog even een bepaald onderdeel van de Lausanne Commissie. namelijk die onderafdeling die zich bezig houdt met de begeleiding en stimulering van de evangelieprediking onder de Joden. Vorig jaar zomer heeft deze Lausanne Consultatie voor Evangelisatie onder de Joden (LCJE) een conferentie in Zeist gelhouden. waarop de Gereformeerde Stichting ter bevordering van evangelieverkondiging aan het joodse volk (STEVAJ) ook als waarnemer aanwezig was. Het Nederlands Dagblad heeft er een uitvoerig verlag van gepubliceerd.

Lausanne Verbintenis

Omdat de Lausanne Verbintenis zo'n belangrijke plaats gekregen heeft in de evangelische bezinning op de taak van zending en evangelisatie, willen we daar nu nog bij stilstaan.

We wezen er al op, dat het vooral de zaak van de verhouding tussen woord en daad, tussen verkondiging en dienst, geweest is die veel aandacht kreeg. Daarmee werd duidelijk afstand genomen van wat tot die tijd toe algemeen als de houding van de evangelischen gezien was.

Immers, men verweet van de kant van de oecumenische beweging de evangelischen telkens weer, dat zij geen oog hadden voor de grote problemen in onze samenleving. Zij praatten. zo zei men, in het voetspoor van de vroegere pietisten, alleen maar over het winnen van zielen voor het Lam, alleen maar over persoonlijke bekering, alleen maar over zieleheil. Zien jullie dan niet dat de kerk een roeping heeft voor deze wereld? Doet de grote ellende van zoveel armen en verdrukten jullie dan helemaal niets? Denken jullie werkelijk dat het voldoende is om alleen maar het evangelie te prediken aan mensen die arm en hongerig zijn en verder niets te doen om hun ellende te verlichten? Anders gezegd: jullie, evangelischen, kunnen wel allerlei kritiek hebben op de opstelling van de Wereldraad van Kerken met betrekking tot de sociale noden van deze wereld, maar wat stel je ervoor in de plaats?

Dat is dus de vraag naar wat men algemeen aanduidt als de maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Zoals gezegd, de Lausanne Conferentie liet deze vraag niet liggen. Ze heeft geprobeerd er een antwoord op te geven dat naar de Schriften is. Alleen maar, het was wel echt een conferentie-antwoord, dat wil zeggen dat er een compromis gezocht moest worden. Maar toch heeft de verklaring over de sociale verantwoordelijkheid een grote rol gespeeld in de discussies in evangelische kring tot nu toe.

In het volgende artikel zullen we enkele bijzonderheden uit dit document doorgeven².

P. van Gurp

¹ W. Künneth en P. Beyerhaus, *Reich Gottes oder Weltgemeinschaft*. Bad Liebenzell, 1975, 12. Daar is ook de volledige tekst te vinden van de Berlijnse Oecumenische Verklaring in twaalf stellingen, 16-41.

² De Nederlandse tekst van de Lausanne Verbintenis is te vinden bij W.J. Bouw (red.), *Evangelisatie - wat verstaan wij er onder?*. Kampen. 1980, 144-153.

MARNIX VAN SINT ALDEGONDE EN DE RPF

Enkele maanden geleden verscheen een klein, maar nuttig boekje over de gereformeerde theoloog-politicus etc. Philips van Marnix, heer van Sint Aldegonde (1540-1598). De Reformatorische Politieke Federatie die het uitgaf, leverde daarmee niet slechts een kleine bijdrage in het kader van de herdenking van het 450e geboortjaar van Marnix, maar probeerde tevens aan te geven wat de RPF vandaag te danken heeft aan deze imponerende 16e-eeuwse denker. Immers, de RPF verbond zelfs de naam van Marnix aan haar wetenschappelijk instituut, zoals het GPV dat deed t.a.v. Groen van Prinsterer.

De historische relevantie (voor de RPF) wordt in twee bijdragen beschreven: allereerst in de beknopte, maar goed leesbare biografische schets van de historicus drs. R. Kuiper, wetenschappelijk medewerker van de Marnix Stichting (de auteur is daarnaast ook directeur van het Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte), en vervolgens in de verantwoording van (wijlen) prof. dr. L. Strenght.

Waar Strenght zich beperkte tot enkele waarderende typering van Marnix inzake de combinatie van reformatorische en nationale motieven, durft Kuiper het soons aan om Marnix uit de 16e eeuw over te hevelen naar onze tijd. Daarmee passeert hij wel de gevaarlijke klip van het anachronisme. De vraag die ons in dit verband o.m. bezighield was deze: Is de schrijver er helemaal zonder kleerscheuren langs gekomen? We vernieuwen maar nauwelijks. Want naar onze mening ligt de actualiteit van Marnix' politieke bedrijf meer in zijn doel de bijbel geïnspireerde motieven dan in zijn praktisch handelen. Dit laatste vertoont intenders een zodanig eigentijds en dus uniek stempel, dat het bijna onmogelijk is om er voor vandaag concrete politieke beleidslijnen uit te destilleren. We denken dan met name aan de toepasbaarheid van Marnix' onverdraagzaamheid t.o.v. doperse-spiritualistische bewoners van de Lage Landen. Hierin stond hij tegenover Willem van Oranje, wiens adviseur hij intussen was. Maar al zullen we het met het door Marnix gegeven vernietigend oordeel over het spiritualisme ten principale geheel een? zijn, het zal ons er vandaag niet toe kunnen brengen om de grenzen van onze constitutionele democratie te vernauwen.

In het hier besproken boekje wordt over de taak van de (moderne) overheid in deze echter geen nadere uitwerking geboden. Het is in ieder geval wel duidelijk hoe betrekkelijk-problematisch het is om een 16e-eeuwer voor de kar van een 20e-eeuwse politieke partij te spannen.

Wat de RPF vandaag dan verder in Marnix waardeert?

Dat blijkt dan – naast de fundamentele zaak van een leven uit het bijbelse geloof – vooral uit de aanhalingen uit het oeuvre van deze veelzijdige Calvinist. Zo publiceert drs. N.C. van Velzen enkele minder bekende teksten van Marnix, o.a. uit *Trouwe vermaninge*, daarbij is ook de door Marnix vertaalde en berijmde psalm 130 opgenomen. Het boekje besluit met de volledige tekst van het (misschien door Marnix gedichte) Wilhelmus. Helaas blijkt hier dat de eindredactie van dit boekje een steek heeft laten vallen: nergens wordt duidelijk gemaakt welke editie van ons huidige volkslied is gehanteerd. In de biografische reeks van Kuiper worden enkele verzen geciteerd van een andere Wilhelmus-editie dan die achterin het boekje staat.

Een paar andere kritische **nootjes**:

1. Philips II is nooit 'koning' van de Nederlanden geworden, dus ook niet in 1553;
2. de benaming 'volksopstand' voor de gebeurtenissen van 1572 e.v.j. is o.i. te generaliserend;
3. de literaturopgave is niet alleen volkomen willekeurig geordend, er ontbreekt in ieder geval een boek dat duidelijk inzicht geeft in Marnix' beoordeling van de doperse spiritualistische stromingen, nl. de studie van ds. J.W. Tunderman: *Marnix van St. Aldegonde en de subjectivistische stromingen in de 16e eeuw* (Goes 74).

H. Veldman

N.a.v.: drs. R. Kuiper, *Marnix van Sint Aldegonde*. Publicatie nr. 9 van de Marnix van St. Aldegonde Stichting van de RPF; postbus 302, X070 AH Nunspeet; 48 blz.; prijs onbekend

Registers op DE REFORMATIE, Jg 30 t/m 66 (1954-1991) 12.112 trefwrd; 5151 teksten: 11 425 auteursverwijzingen! Voor de computer met menu-gestuurd (vernieuwd) programma.

A: Tekst- en Trefwoordenregister: f 50,- (harde schijf). 4 zoek-mogelijkheden.

B: als A, doch met 'Auteursregister' f 150,-, veel meer informatie, u ~~met~~ hoegenaamd niets meer! (harde schijf), 8 zoek-mogelijkheden

C: Als A, doch voor de computer **rond** harde **schijf**, voorzien van een dos-gestuurd zoekprogramma. f 70,-. Op andere wijze dezelfde informatie, maar iets langzamer.

D: Als A: doch **gedrukt** f 42,50.

Update's voor 'geregistreerde gebruikers' A: f 37,50,

B: f 75,-; C: f 50,-. Prijzen exclusief verzendkosten.

P.G. Versteegt, De Hennepe 435, 4003 BE Tiel.
03440-15997.